

Sámediggediedáduš sámegeiela gáktuđ

ÁLGGO	5
<i>Definisjåvnå</i>	6
SÁMEGIELA ÁRVO VUODO	7
BIRÁSTAGÁ	7
<i>Nasjonála lága</i>	7
<i>Rijkajgasskasasj konvensjåvnå ja tjielggidusá</i>	9
<i>Sámedikke stivrrindokumenta sámegiela gáktuj</i>	9
<i>Guovtegielakvuodarudáj aktisasj barggosjiehtadusá</i>	10
<i>Aktisasj barggosjiehtadusá fylkkasuohkanij</i>	10
<i>Nuorttarijkaj aktisasj barggo – Sáme parlamentáralasj ráde</i>	10
<i>Sámegiela ávdåsvåsstådu</i>	11
<i>Sámedigge</i>	11
<i>Sáme giellaguovdátja</i>	11
<i>Departementa</i>	12
<i>Fylkkamånne</i>	12
<i>Suohkana ja fylkkasuohkana</i>	12
MÁHTTOVUODO	13
<i>Máhtto iesguhtik gielladilij birra</i>	15
<i>Máhtto almulasj sámegiellaplánima birra</i>	17
<i>Máhtto almulasj giellaplánima birra Skádasasuollu ålggolin</i>	18
ÁVDEMUS HÅSSTALUSÁ	18
BARGGOSUORGE	20
<i>Barggosuorge 1: Ávdåsvåsstådu sámegiela ávdås</i>	21
<i>Sámedigge våsset sámegiela ávdånahttema ávdås</i>	21
<i>Gielladåjmaj ávdåsvåsstådu ja koordinerim</i>	22
<i>Sámegiela dile gåvvå</i>	23
<i>Sámegiela bærråjgæhttje- ja gujttimorgådna</i>	23
<i>Barggosuorge 2: Sáme giela ålgodisævto</i>	24
<i>Såmelåga giellanjuolgåduå ja håldadimmodella</i>	24
<i>Økonomålasj biråstaga</i>	25
<i>Almaslasj ressuråsa</i>	27
<i>Giellafågalasj ávdånahttem</i>	28
<i>Barggosuorge 3: Giellaaddne</i>	29

<i>Gielladuvddem siidan</i>	29
<i>Gielladuvdadibme siida álggolin</i>	30
<i>Sámegiela álgoåhpáduš álessjattugijda</i>	31
<i>Giellaguodde</i>	32
<i>Barggosuorgge 4: Sámegiela adno</i>	32
<i>Diedulattja sámegiela vuoksjuj</i>	32
<i>Sáme giellaguovdátja</i>	33
<i>Giellaárená</i>	34
<i>Sámegiela vuojnnusij buktet almulasjuodan</i>	35
VÁJKKUDUSÁ RUHTADILLÁJ JA HÁLDADUSSAJ	35
GIRJÁLASJVUOHTA	37

Ij mige

*Ij mige
nav tjiegnalit
biso ulmutij lunna
gå iednegiella
mij ájádusájt luovvi
luobbi mielama
ja linjábhtá
iellemvuogev*

Inte något

*Inte något
så djupt
blir kvar hos människan
som modersmålet
Som löser tankarna
breder ut vårt sinne
och lenar
sättet att leva*

Paulus Utsi

Álgo

Dán diedádusá baktu sihtá Sámedigge ávdán biedjat gájkbadjásasj politihkav sámegiela gáktuj, mij galggá gæjnov tjelggit ja prinsihpalasj gatjálvisájt vásstedit mij guoská sámegiela adnuj ja ávdánahthemij. Sámedikke oajvveulmme sámegiela ávdánahhtema gáktuj le lasedit sijáj lágov gudi gielav bukti ja sámegiela anov vijdedit. Jus galggá dájt ulmijt jáksát de le dárbulasj tjelgadiet mierredimfámov ja ávdásvástádusá juohkemav Sámedikke ja ráddidusá gaskan. Dákkir tjelgadibme mierkki lágajt ja álgodisævtojt tjadádit ja rievddat. Dát le dán diedádusá oajvvedæddo. Sámediggediedádus sámegiela gáktuj sisadná hásstalusájt, ulmijt ja strategijajet nieljen vuorodimsuorgen;

- Ávdásvástádus sámegiela ávdás
- Sámegiela álgodisævto
- Giellaaddne
- Sámegiela adno

Sámij riektá iesjmierredibmáj ietjama giela, kultuvra ja iellemvuoge badjel le nasjonála ja rijkajgasskasasj lágajn mierredum. Dát mierkki sáme álmugin le riektá iesj mierredit boahhteájge giellapolitihkav. Miján le aj riektá sámegielav oahppat ja adnet. Vájku dal nasjonála ja rijkajgasskasasj lága ja konvensjávna dáv javlli de le ajtu viehka stuorra lávkke dan gaskan makkir riektá mijájn le gielav adnet ja almma vejulasjvuoda gielav sebrudagán adnet ja ávdánahhtet.

Sámediggediedádus sámegielaj gáktuj gávvit ja dagástallá makkir roalla ja politihkalasj mierredimfámbo Sámedikken galggá giellaássiijn. Dárbbbo le ájn tjelggasappot ávdásvástádusáv juogadiet, dájmajet aktan hiebadit ja viehkenævojt buoredit boahhteájge giellavuorodibme vuoksuj.

Gá sámelága giellanjuolgadásá 1992:n jáhtuj biejaduvvin, de aj mierreduváj makkir suohkana galggin sáme giellaháldadimguovlluj gullut. Muhtem suohkana dán guovlluj gulluji, ja dáj suohkanij duogen le ietjasa álmugav sámegielaj dievnnot. Jut sámelága giellanjuolgadásá guoskki dássju suohkanijda giellaháldadimguovlon le ietjastis hásstalus gá návti ij le sámegielak álmugin Vuonav miehtáj sæmmi riektá sámegielav adnet ja oahppat. Sæmmi báttá vuosedi iesjguhtik árvustallama jut suohkana e állásit nagá ietjasa vælggogisvuodav állit guovtegielak dievnastusájt fállat.

Ieritjáhtema diehti ja gá ádá suohkana li sámegielaj giellaháldadimguovlluj sæbrram de le dárbbbo sámelága giellanjuolgadásájt rievddat. Dát diedádus dáv gæhttjal giehtadallat ja javllá almulasj háldadibme le stáhta duogen ja jut sámegielak álmugin le riektá sámegielak dievnastusájda vájku gággu dal árru. Dát mierkki sámelága giellanjuolgadásá galggi álles lánndaj guoskat. Sámediggediedádus udnásj háldadimvuogev guodá ja farra vuojnná dajet suohkanijet ma uddni li sáme giellaháldadimguovlon aktisasj barggoguoymmen gá galggá sámegielav nannit ja ávdánahhtet. Dát mierkki ávdásvástádus guovte oassáj juogeduvvá, gánná Stáhtta vásstet almulasj dievnastusáj ávdás ja navti ókonomalattjat ja háldaduslattjat vásstet suohkanij, fylkkasuohkanij ja almulasj ásadusáj sámegielak dievnastusáj ávdás. Sámedigge vásstet sámegiela ávdánahhtema ávdás, ja vuojnná dárbov aktisasj bargov nannit ja ressursajet biedjat sámegiela nannimij iesjguhtik dásen sebrudagán. Dát rievddim mierkki dárbbbo le muhtem nammadussaj man ulmme le tjelgadiet ja ávdedit oajvvedusájt gáktu máhtta rievddat njuolggadásájt, mierredim- ja vásstedimoasev sámegiela gáktuj.

Ókonomalasj, almasjlasj ja háldaduslasj ressursaj vánesvuohhta le stuorra hásstalus sámegiela nannima bargguj. Dá li álgodisævto ma hæhttuji sajenis jus sámegiella galggá iellet boahhte ájgijda. Diedádus dájt hásstalusájt giehtadallá ja politihkav hábbmi man vuodon sámegiela nannima ja ávdánahhtema visjávna ja ulme jáhtuj biejaduvvi.

Sámedikke ja sámedikke giellapolitiikka oajvveulmme sámegiela ávdđánahttema gáktuj le sámegiela addnij lågov lasedit. Sámegiela birggim le dan duogen jut nahká sámegielagij lågov lasedit. Diedádus gávvit iesjguhtik giellaguovlov ja giela dárbojt jus galggá bisoduvvat, nanniduvvat ja ávdđánahteduvvat iesjguhtik suorgen. Ájnas le aj jut gávnuuji duohta vejulasjvuoda gielama adnet ienep sebrudaksuorgijn. Sámegiela adno iesjguhtik dásen sebrudagán hæhttu laseduvvat, ja ájnas le jut ienep ásadusá vállđi ávdđásstádusáv váj sámegiella ienebut aneduvvá.

Sámegiela dille le málsudahkes, ij dássju gielaj gaskan valla aj gielaj sisbielen. Danen hæhttuji iesjguhtik strategija sajenis gá galggá sámegielav nannit ja ávdđánahttet. Váj galggá ienep diedoijt áttjudit iesjguhtik gielladile birra, ja navti buorebut dæjvvat iesjguhtik strategijajn, de hæhttu duolloj dálloj giela dilev kárttit.

Sámediggediedádus sámegiela gáktuj le boados Sámedikke prosessas. Dán diedádusá barggo álgij muhtem stuorra giellakonferánsajn mav Sámedigge Trámsán ásadij 2011 moarmesmánó. Konferánsan lidjin lågágdalle iesjguhtik sebrudaksuorgen, ja lij buorre vuodon diedádusbarggij. 2012 moarmesmánó ja biehtsemánó le Sámedikkeráden læhkám moadda rabás tjáhkanime gánná tsuojggidusá li boahám diedádussaj. Tjálalasj tsuojggidusá diedádussaj li aj boahám priváhta ulmutjijs, ásadusájs ja organisasjávnajs. Vijdes politihkalasj dagástallam le læhkám Sámedikkeráden ja Sámedikke állestjáhkanimen. Sámedikkeráde sámegiela tjielggidusáv ávdđán biejjaj Sámedikke állestjáhkanimbáj ássjen 18/12. Dát le Sámediggediedádus sámegiela gáktuj vuodo. Jahkásasj vuorodime ja dájma galggi ávdđán boahet Sámedikke budsjehtan ja makta le ulmijt állidam boahá ávdđán jahkediedádusán.

Definisjávna

Váj dádjat sæmmi láhkáj de le ájnas jut muhtem moallaná ma li guovdátjin diedádusán tjielggiduvvi. Danen sihtap tjielgadit gáktu dáj moallanájt dádjadip.

Iednegiella: Dán diedádusán anedum vuostasj giela birra majt sijdan oahppi. Jus le moadda giela avta bále oahppam de máhtti dujna aj liehket moadda iednegiela. Ietjá sajijn væráldin (dagu lulleasiáhtalasj lándajn) aneduvvá iednegiella nammadussan dan giellaj mav muhtem tjerdalasj juohkusij gullu, vájku dal makta gielav ajtu buktá.

Vuostasjgiella: Njálmásaj, jali aj tjálalasj oajvvegiella. Áhpadasaktijvuodan anedum dan giela birra mav oajvvegiellan vállji.

Nubbengiella: Giella mav muhtem ij le vuostasj giellan adnám, ájnat oahppá jali le oahppam muhtem birrasin gánná állágit bæjválasj giellan aneduvvá. Nubbengiella máhtta aj gávvidit akta ber makkir gielav mij ij le muhtem ulmutja vuostasjgiella, dat sihta javllat sihke nubbenigiella ja amás giela.

Giellaguodde: Tjiejpes giellaaddne gudi ressurssaulmutjin aneduvvi áhpadimaktijvuodan.

Giellaárená: Giellasosiologalasj moallaná ma mij aneduvvá dakkir sajij jali ásadusáj birra gánná giella aneduvvá.

Giellaguovllo: Giellageografalasj moallaná ma mij gávvit guovlov gánná giella aneduvvá.

Ienepláhkoguvllo: Guovllo gánná álmuga ienepláhko sámegielav adni bæjválasj giellan.

Guovtegielak: Muhtem ulmusj guhti le bajássjaddam guovtijn vuostasjgielajn ja guhti goappátjijt gielajt sæmmi buoragit buktá, jali ulmusj guhti árggabiejvenis guokta giela adná ja goappátjijt identifiseri, vájku ij goappátjijt gielajt sæmmi buoragit buvte.

Moattegielak: Muhtem ulmusj guhti le bajássjaddam guovtijn jali máttijn gielajn ja guhti dáj gielaj identifiseri ja moadda giela árggabiejven adná, vájku ij divnajt gielajt sáemmi buoragit buvte.

Sáme giela árho vuodo

Sáme giella le sáme sebrudagá vuodoárvvo. Danen le giela bisodibme ja ávddánahttem ietjastis ájnas ja ij dárbahe ietjá láhkáj vuodostuvvat. Tjielgas mærkkan giela ájnas mierkkidussaj le jut sáme giela tjanástahka le mierrediddje jus bæssá Sámedikke jienastimláhkuj tjáledit.

Sáme giella le akta mijá kultuvra vuodojs vájgu dal e gájka gielav buvte. Dat le giella mav miján le riektá nannit ja ávddánahttet sihke ietjama ávdás ja sebrudagán ietján. Dát riektá le fámonis vájku dal makta juohkka ájnna mijájs gielas uddni buktá. Riektá ietjama giellaj le árvvo mij le álles gielladiedádusá vuodon. Juohkkahattjaj guhti sáme gielav buktá, le viehka stuorra árvvo gå bæssá gielav adnet nav moatten aktijvuodan gå vejulasj aj fámilja ja lahkabirrasa álggolin, dagu gå le aktijvuohta almulasj kontávrráj, varresvuoda ásadusáj, skávlájn, girkkokojn ja riektásystemajn.

Árvvo le danna gå giella vuojnnusij boahhá sebrudagán. Gå muhtem giella moatten aktijvuodan aneduvvá, de dasi vatteduvvá árvvo sáemmi buohta gå ietjá giela. Dákkir bihko avtaárvvusasjvuohta gielaj gaskan le sáemmi báttá mærkkan jut álmuga li avtaárvvusattja. Vájku álu sáme gielav avtan giellan gávvidip, de gávnnuji vuona bielen sáme gudi vidá iesjguhtik sáme gielajda gulluji. Dá vihtta giela li lulesáme giella, nuorttasáme giella, julevsáme giella, bihtámsáme giella ja oarjjelsáme giella. Gullut avta dájs vidát gielajs le sámijda árvvon, dát árvvo le aj gielladiedádusá vuodon.

Birástagá

Nasjonála lága

Sáme giella le sáme kultuvra ájnnasamos juolgge. Mij sáme lip álggoálmuk ja unneplágoálmuk Vuonan ja danen dárbahe sáme giella ja sáme kultuvrra sierralágásj suodjalimev jus galggá ávddálijguovlluj bissot ja ávddánahtteduvvat. Vuona stáhta duogen le dilev láhtjet váj sáme bessi gielaska sihkarasstet ja ávddánahttet. Dá vælggogisvuoda, ma li lágaj ja konvensjávna baktu mierredum li vædtsaga majt Sámedigge ávkkí gå iejvvip guovdásj oajválattjajt, suohkanijt, fylkkasuohkanijt ja iehtjádiijt gej siegen aktan barggap.

Vuodolága § 110a tjadná vuona stáhtav dilev láhtjet váj sáme giella máhtá bisoduvvat ja ávddánahtteduvvat.

Sámedikke ja ietjá sáme riektáássij láhka (sámeláhka) doajmmaj bádi jagen 1989 ja dan ulmme le dilev láhtjet váj sáme álmuk Vuonan máhtá ietjasa gielav, kultuvrav ja sebrudakiellemav nannit ja ávddánahttit. Láhka konkretiseri daj badjásasj prinsihpaj sisanov majt Vuodolága § 110 ásat.

Sámelága giellanjuolgasusá doajmmaháhtin 1992 rájes ja li goalmát kapihttalín tjáledum; *sáme giella*.

Gå sámelága giellanjuolgasusá mierreduvvin, de aj lága baktu mierreduváj suohkana Gárásjáhká, Guovddagæjnno, Unjárgga, Porsáŋŋgo, Dædno ja Gájvuodna galggin liehket oassen sáme giellaháldadimguovlos. Gå Divtasvuona suohkan 2006:n fárruj váldeduváj, de láhka rievddaduváj váj giellaháldadimguovllo dálla njuolgasusáj baktu mierreduvvá. Maŋŋela li suohkana Snáasa ja Loabát fárruj boahám giellaháldadimguovlluj, ja Rajrevihke (Røyrvik) sæbrá 1.1.2013 rájes.

Sámelága giellanjuolgasusá (1992) vaddi sáme giellaháldadimguovlo álmugij riektáv almulasj máhkijn aktijvuodav váldet ja vásstádusáv oadtjot sáme giellaj jali dárogiellaj ietjasa giellaano milta. Riektá guosská sihke njálmásj ja tjálasaj gatjálvisájda. Riektá gáhtu dalloj gå háldadimásadus iesj

válldá aktijvuodav. Gájka almodusá almulasj orgánajs giellaháldadimguovlon maj ulmmejuogos le álles jali oase álm mugis, galggi sihke dárogiellaj ja sámegiellaj almoduvvat.

Sámelágas § 3-5 milta le riektá sámegiela vjiddásappo adnet varresvuohta- ja sosiálsuorgen. Dát mierkki gájka varresvuoda- ja sosiálásadusá gudi viehkedi pasientajt gudi báhtu suohkanis ma li sámegiellaháldadimguovlon, galggi pasientajt sámegiellaj dievnnot. Pasiænntariektaalága § 3-5 mij vaddá pasiaænntaj riektáv dieojda ma li ájnegis dárbojda hiebaduvvam, ja lága § 4-2 mij mierret dáhkkidime hámev, li aj guoskavasj mærrádusá.

Sáme pasientaj riektá sámegiela adnuj giellaháldadimguovlon le aj tsuojggiduvvam ádá suohkanlasj varresvuohta ja huksolágan: 3 – 10. 4. ladás: *"Suohkana sámegiellaháldadimguovlon galggi bárrájjæhttjat jut sámepasientaj jali addnij dárbo hiebadum dievnastusájda dættoduvvi gá dievnastus hábbmiduvvá."*

Sámelága § 3-6 vaddá juohkkahattjaj riektáv ájnegis girkkolasj dievnastusájda sámegiellaj. Dát guoská sielohuksuj, gásstaj, skalluj, válltaj ja iehkedismállásij. Báhpa gudi virggáj biejaduvvi háldadimguovlon hæhttuji sámegiela láchkát jus e ávdutjis máhte. Girikko galggá aj sámegiela ávdedit háldadimguovlo álggolin. Girkkolága § 24 javllá: *"Girkkotjáhkanibme galggá sámegiela girkkoiellemav suoddit ja ávdedit [..]"*.

Sámelága § 3-7 sisadná bájkálasj jali guovlolasj ásadusá barggij riektáv áhpadusvirggeloahpáj bákkájaj áttjudamdiehti sámegiela máhtudagáv, gá ásadus dákkir máhtudagáv dárba.

Áhpadusláhka (1998) duodas ájnegisá riektáv áhpadussaj sámegiela ja –giellaj. Sámegiellaháldadimguovlon (áhpaduslágan javladuvvá "sámegiela guovlo") le juohkka oahppen riektá áhpadussaj mij Sáme Máhttolápptimav tjuovvu, ja siján le vejulasjvuohta sámegiela áhpadusgiellan válljit. Oahppe bessi aj dárogiela válljit áhpadusgiellan, aktan sámegiela áhpadusájaj. Suohkanijn ma li sámegiellaháldadimguovlo álggolin li oahppijn dássju riektá áhpadussaj sámegiela ájnegis oahppe dásen. Jus galggi áhpadusáv oadtjat sámegiellaj de hæhttuji gájt dal 10 oahppe suohkanin dáv gájbbedit, ja dát riektá joarkká nav guhkev gá li binnemusát guhtta oahppe vil juohkusin. Dán lága aktijvuodan li oahppe defineridum mánnán æjgádjis gudi bessi Sámedikke jienastimláhkuj ietjasa tjáledit.

Mánájjárddeháhka (2006) dættot suohkanin le ávdásvástádus jut mánájjárddeháhka mánájda sámegiela guovlojn (sámegiellaháldadimguovlon) le sámegiela ja kultuvra nanna vuododum. Sáme sisadno mánájjárdijn ma li giellaháldadimguovlo álggolin le viehka hæjobut suoddidum. Dáppe galggi suohkana *dilev láhtjet* váj sámegiela máná galggi giela ja kultuvrasa nannit ja ávdánahttet. Dán lága aktijvuodan li sámegiela defineridum mánnán gájt dal avtájaj æjgádjijn guhti bessá Sámedikke jienastimláhkuj ietjasa tjáledit.

Háldonjuolgasusá ja biebbmosijddanjuolgasusá rievddama nuolgasus mij moarmesmáno 1. bieje 2012 doajmmaj bádjij dættot sámegiela mánájaj gudi giellaháldadimguovlon árru le riektá giela bisodit gá ádá huksuj biejaduvvi. Dáj rievddamij milta hæhttu dal dájmalattjat gatjádít makta máná kultuvralasj ja giela riektá várajda váldeduvvi gá biebbmosijddaj jali mánájuolgasusásadussaj biejaduvvi. Dille galggá látjeduvvat váj mánná bessá sihke ietjasa giela ja kultuvra ávdánahttet.

Bájkkenammaláhka (1990) galggá bárrájjæhttjat jut sámegiela bájkkenamá li nasjonála nuolgasusáj ja riikkajasskasj sjiehtadusáj ja konvensjávna j milta. Bájkkenammalága § 7 javllá jus muhtem bájkkenamán le moattegielak namma de galggi gájka namá ma dan guoskavasj bájkkenaneduvvi galbajjeduvvat. Bájkkenammalága ulmme le várajda válldet bájkkenamájaj kultuvrramujttion, dájda hiebalgis tjállemvuogev vaddet ja vájkkudit máhtudagáv ja dájmalasj anov namáj vuoksuj. Bájkkenammalága milta máhtti almulasj ásadusá, viessoæjgáda, bájkálasj siebre ma bájkkej gullu j ja bájkkenammakonsulenta nammaássjev álgadit. Suohkana namájaj mierredi duola dagu almulasj adressaj, bájkátjijn, gahttunijn ja almulasj viesoj. Stáhta Kárttadájmadahka mierret luonndonamájaj ietjasa namájaj ma e bájkkenammalágan jali nuolgasusájaj ávdána boade. Departementa suohkanamájaj mierredi.

Lágan tjielggasit tjuodtju sáme namá ma aneduvvi ulmutjijs gudi muhtem bájken árru jali dáppen æládusájt dájmedi, galggi dábalattjat almulasvuodas aneduvvat kártajn, galbajn, regissterijn aktan dáro namájn jus dakkir gávnnu. Galbajn jali kártajn jali ietján gággu ienep gá akta namma aneduvvá, mierret mierrediddje ásadus makkir namma vuostatjin galggá. Gá mierret makkir namma vuostatjin galggá de galggá árvustallat giellaanov bájken. Sáme giellaháldadimguovlon galggá návti liehket: Sáme namma vuostatjin, ja de dáro ja de guojna. Sámedigge nammat sáme bájkenamáj nammakonsulentajt.

Rijkajgasskasasj konvensjávnná ja tjielggidusá

Riektá iednegielaj le vuodulasj almasjrievtesvuohhta. Juohkka sámen le riektá adnet ja áhpadusáv oadtjot sámeielan. Vuona stáhtta le sihke riektálatattjat ja politihkalattjat ávdásvásstádusáv válddám suoddjit ja ávdedit mijá gielav danen gá lip álgoálmuk.

Mánájkonvensjávnná le vuona láchkaj sajjáduvvan ja le danen vuona lága ávddála.

Mánájkonvensjávnnán le sierra artihkkal álgoálmugij mánáj vuoksjuj, 30. artihkkal; ”Mána gudi muhtem unneplágo álmugij jali álgoálmugij gulluji galggi bessat aktan iehtjáda ietjas juohkusin, ietjasa kultuvrav, áskov ja gielav niektit.”

AN:a konvensjávnná sivilja ja politihkalasj riektáj gáktuj le vuona riektáj váldedum almasjrievtesvuodalága baktu. 27. artihkkal javllá: *”daj stáhtajn gánná tjerdalasj, áskolasj jali gielalasj unneplágo gávnnuji, ij sijás gudi dajda gulluji, galga riektá váldeduvvat, daj gaskan ietjasa juohkusin, ietjasa kultuvrav sujttit, ietjasa áskov dábdástit ja tjadádit, jali gielasa adnet”* Dát konvensjávnná manná ávddálij jus ietjá mærrádusá vuona riektán li dan vuosstáj.

ILO-konvensjávnná 169 iesjrádálasj stáhtaj álgoálmugij ja máddoálmugij vuoksjuj sisadná artihkkalet ma javlli álgoálmugijn le riektá ietjasa gielav nannit ja ávddánahttet ja ájnegis ulmutjiin le riektá gielasa oahppat ja adnet. 28. artihkkal javllá *”Dájma galggi jáhtuj biejaduvvat váj dan álmuga ieme gielav nanni ja ávddánahttemav ja anov láppti”*.

Europa lihtto guovllo- jali unneplágoielaj gáktuj galggá unneplágoielaj suoddjit váj europa kultuvra valjesvuohhta bissu. 7. artihkkal tjadná nasjonálstáhtajt konkrehta dájmajt tjadádit váj unneplágoálmugijt bisot váj vuojnusij báhti sihke politihka, lágaj ja ano baktu.

AN:a Álgoálmuktjielggidusá 13. artihkkal javllá mijájn sámijn álgoálmugin le riektá ælláskahttet, adnet, ávddánahttet ja boahhte buolvvaj gielav vaddet. Dát artihkkal aj mierret sámijn álgoálmugin le riektá dálkáv adnet almulasj dievnastusáj aktivuodan. Vuodna le tjielggidusáv vuollájtjállám, ja Sámedigge adná dát tjielggidus Vuonav riektálatattjat tjadná.

Nuorttarijkaj sámekonvensjávnná oajvvadus le tjáledum álmukriektálasj mærrádusáj milta ma guoski stáhtajda Vuodna, Svierik ja Suobma sámij vuoksjuj álgoálmugin. Konvensjávnná oajvvadus dálkkit mijá riektáv iesjmierredibmáj ja dan ulmme le aktisasj barggo avtan álmugin rájáj rastá galggá sjaddat álkkep.

Nuorttarijkaj ássjediehttejuogos ájrrasij nammaduvvan Vuona, Svieriga ja Suoma stáhtajs ja sámedikkijs vattij jagen 2005 ietjas avtajienalasj oajvvadusáv nuorttarijkaj sámekonvensjávnnáj. Goalmát kapihttal sisadná sáme gielav ja kultuvrav. Dánna giehtadaláduvvá mijá riektá suoddjit, ávddánahttet ja adnet sámeielav. Dánna giehtadaláduvvá aj mijá riektá ietjama árbbiededoijt várajda válddet ja riektá dutkamij ja áhpadussaj. Konvensjávnnásiehtadusá li dal álggám ja galggi állidum vidán jagen.

Sámedikke stivrrimdokumenta sáme giela gáktuj

Samediggeráde politihkalasj vuodo le Sámedikkeráde dájma válggaáiggudagá álgon. Sámedikkeráde dáv vuodov budsjehtaj sisi áttjut. Sámedikke budsjehtta giellaávdánime rudáj anov mierret.

Giellarudájda gulluji guovtegielakvuhtadoarjja suohkanijda ja fylkkasuohkanijda, njuolggadoarjja giellaguovdátijjida ja giellaprojektarudá masi áhtsá. Sámedigge biedjá aj rudájt oanepájggásasj prosjevtajda majt Sámedigge iesj álgat. Sámedikken li aj ietjá doarjjoárniga ma gielav ávdedi, dagu oahpponævoj doarjja, sáme girjålasjvuohta, åhpådusstipenda jnv.

Guovtegielakvuodarudáj aktisasj barggosjiehtadusá

Guovtegielakvuhtadoarjja le stuoråmus doarjjaårnik mij Sámedikken le, ja navti le dat Sámedikke åvdemus vdtsak gå galggap sáme gielav åvddånåhttet. 2008:n Sámedigge guovtegielakvuodadoarjjaga guoradallamav diññguj. Guoradallama duogås lij Sámedigge sidáj diehtet gåktu suohkana ja fylkkasuohkana guovtegielakvuodadoarjjagav adni. Guoradallamijn mielan galgajma aj guovtegielakvuodadoarjjagav rievddadit.

Guoradallam vuosedij moadda suohkana rudájt adnin giellaåvddånibmáj, vjku guovtegielakvuodadoarjja galggá sáme låga giellanjuolgasusáj ållidibmáj. Aju le nav jut Sámedigge le sihke dhkkidam ja sihtam giellaåvddånåhttemav. Guoradallam vuosedij aj suohkana sihtin lagåbut barggat Sámedikke siegen rudáj ano vuoksjuj. Guoradallam åvtodij gåktu máhttå guovtegielakdårjav mierredit, valla smmi bttå dttodij Sámedigge hæhttu lagåbut suohkanij siegen barggat.

Guoradallama maññela biejjaj Sámedigge jáhtuj juollodimvtoj rievddamav ja guovtegielakdårja mierredimev, ja guovtegielakvuodadårja ådå njuolgasusáj mierreduvvin 2011:n. Dan aktijvuodan dagåduvvin aktisasj barggosjiehtadusá Sámedikke ja juohkka åjnna suohkana/fylkkasuohkana gaskan rudáj ano gåktuj. Aktisasj barggosjiehtadus vuolljtjåleduváj 2012 guovvamåno. Sjiehtadusáj ålggo li da vlggogisvuoda ma suohkanijn/fylkkasuohkanijn li sáme låga giellanjuolgasusáj gåktuj. Duodden le suohkana/fylkkasuohkana åvddånåhttembarggo sáme giela vuoksjuj formaliseridum gå sjiehtadusån le aj åvddånåhttemoasse. Sjiehtadusá galggi jahkåsattjat årvustalåduvvat tjåhkanimij baktu sihke háldaduslasj ja politihkalasj dsen.

Aktisasj barggosjiehtadusá fylkkasuohkanij

Sámedigge le sjiehtadam sáme guovlo fylkkasuohkanij siegen aktan barggat. Gjkbådjasasj ulmme sjiehtadusáj le sáme kultuvrav, gielav ja sebrudagv nannit ja vuojnnusij buktet. Aktisasj barggosjiehtadusáj sisadno le giellaåssje ja da tjadni gasskasasjvuohtaj ja aktisasj bargguj ja konkreta djmajda vj fylkaj sáme gielajt bisot ja nanni.

Aktisasj barggosjiehtadusáj årvustallam ij le doajmmam gåktu galgaj. Danen le Sámedigge aktisasj barggosjiehtadusáj rievddamin ja ålkkibun dahkamin. Vuostasj le aktisasj barggo Finnmarko fylkkasuohkanijn mij vuordedahte le 2013 ålgon gárves. Jus dat barggo vuorbåstuvvå de sihtå Sámedigge dv bargov ienep fylkkasuohkanijda vijdedit.

Nuorttarijjak aktisasj barggo – Sáme parlamentåralasj råde

Sáme parlamentåralasj råde (SPR) giehtadallå åssijjt ma guoski smijda rijkkaråjåj rastå. Nuorttarijjak aktisasj barggo sáme giela vuoksjuj le gitta 2012 tjadåduvvam Sáme giellanammadusås (SGN) mij le læhkm SPR:a vuolen. Sáme giellanammaduså mandáhtta læhpåduváj 31.12.2011. Sij li sáme giela normerimssijn mierredam ja li aj trmmaåvddånåhttemijn barggam. Drbbo le nanos nuorttarijjak aktisasj bargguj gnnå bæsså giellapolitihkalasj ja giellafågalasj åssijjt dagåstallat ja åvdedit. Sáme tjållemgiela normerimij le aj åjnas jut mijån le doajmme nuorttarijjak giellaorgådna.

Sáme parlamentåralasj råde (SPR) le guhkijjt juo dárbov vuojnnm giellaaktisasj barggov nannit vj trmma- ja normerimbarggo galggå sjaddat dbmarabbo. 2012 biehtsemåno mierredij SPR

giellafágalaš aktisajbargov nannit gá jáhtuj biedjin Interreg-ruhtadum ásadimprosjektav Sáme giellaája – Nordisk ressurscenter for samiske språk. Ásadimprosjekta Sáme giellaája galggá bielnup jage ájge ásaduvvat 01.01.2013 rájes gitta 30.06.2014. Dán ájggudagán galggá buorre aktisajbarggoforum iesguhtik sámegielaája ásaduvvat, ja guovdásj galggá stuoves árnigin sjaddat 01.07.2014 rájes. Sáme giellaája galggá vuostatjin barggat sámegiela ávdđánimijn, termáj, giellagáhttimijn ja diedoj álm mugij giellafágalaš gatjálvisáj vuoksuj.

Sámegiela ávdásvástádus

Moadda almulaš ásadusá mierredi sámegiela vuoksuj. Suohkana, fylkkasuohkana, fylkkamáne, direktoráhta, departementa, Sámedigge, Ráddidus ja Stuorradigge gájka vásttedi sámegiela bargo ávdás.

Sámedigge

Sámelága § 3-12 milta galggá Sámedigge barggat sámegiela suodjalime ja vijddásap ávdđánime ávdás Vuonan. Sámedigge le sámij álm mukválljidum orgádna ja le ávdemus ássjediehtte sámegiela ávdđánahttema ja nannima ávdás Vuonan. Danen le Sámedigge luondulaš aktisajbarggoguojmme iehtjádijda gudi aj sámegielaája barggi, sihke našonála ja nuorttarijkaj/rijkajgasskasasj dásen. Aktisajbarggo soajttá liehket formála hámen aktisajbarggosjehtadusáj baktu, jali ieheformála rádadallamtjáhkanimij jnv baktu. Sáme álm mugaja guoskavasj ássijn de guovdásj oajválattja Sámedikkijn guládalli.

Sámedigge jahkásattjat juollot guovtegielakvuodarudájt suohkanijda ja fylkkasuohkanijda ma li oassen sámegiela giellaháldadim guovlos. Dá rudá gájkina ávdemusát manni suohkanij ja fylkkasuohkanij lijjegálojt gáhtjájit ma dajn li gá galggi dievnastusájt guovte giellaj fállat. Duodden juollot Sámedigge rudájt njuolggá sámegiela giellaguovdátijda. Ráddjidum rudájt diehti Sámedigge budsjehtan, de ij le dálátij lækám vejulasj juolodit ienebut gá 5-600.000 juohkka giellaguovdátij. Rudá danen ienemusát manni doajmmaj, ja navti hæhttuji giellaguovdátja álu prosjevtajda rudájt áhtsát gá galggi gielav ávdđánahttet.

Váj sámegielaája nannip ja sámegiela anov vijdedip, le Sámedigge máttijt jagijt juo rudájt juollodam giellaprošjevtajda. Doajmmaárniga ulmmejuogos le sámegiela álm muk. Áhtsámusá dájda rudájdá li lassánam viehka álov, ja vuorddep ájn vil lassáni. Dat vuoset gielladájmaš dárbbu sámegiela sebrudagán le viehka stuorre. Buorre le gá ájn vil ienep áhtsámusá oarjjelsáme guovlos báhti, ja mierkkidahtte le Divtasvuona suohkan le daj suohkanij gaskan giellaháldadim guovlon ma li ienemus áhtsámusájt oadtjum juolloduvvam 2008-2010 ájggudagán. Binná áhtsámusá báhti sámegiela ieneploguovloš Finnemáikon.

Sámedigge le evaluerigoahtám dárjajt giellaprošjevtajda ma li áhtálvisáj milta juolloduvvam. Sihtap diehtet makta giellaprošjektarudá sámegielaája nanniji, jus sámegiela anov vijdedi ja jus doarjjaárnik sámegiela álm mugav jáksá. Vuorddep aj gávváv gáktu doarjjavuosstájvállde li dárjav adnám, aktan gáktu árnik háldaduvvá. Evaluerim galggá sisadnet Sámedikke juollodimijt giellaprošjevtajda ájggudagán 2007 – 2011, ja dat galggá gárves 2013 álgon.

Bájkkenamálága § 11 vaddá Sámediggáj fámov sámegiela bájkkenamáš konsulentajt nammadit. Nammakonsulenta vásttedi fágalaš rádiš ávdás makkir tjállemvuoge oajvvaduvvi almulaš aktijvuodan aneduvvat.

Sámegiela giellaguovdátja

Uddni gávnnuji 11 sámegiela giellaguovdátja ma vuododoarjjagav Sámedikkes oadtju; Sámi giella- ja kulturguovddáš Porsáŋgon, Isak Saba guovddáš Unjárgan, Deanu giellagáddi Dænon, Álttá sámegiela giellaguovddáš Áltán, Sámi giellaguovddáš Gájvuonan, Gáisi giellaguovddáš Trámsán, Ástavuona

giellagoahchie Loabagin, Várdobáiki Evenássjen, Árran julevsáme guovdasj Divtasvuonan, Giëlem nastedh Snáasan ja Aajege gieles- jih maahoejarnge Rørosin. Sámedikkeráde le 2013 budsjehtan oajjvadam Giëleaernie Rørvikan ja Storfjord språksenter oadtju njuolggadárjav Sámedikkies 2013 rájes. Giellaguovdátja li ásadum bájkálasj birrašij álgadime maŋŋela váj sámegiela galggá ællaskahttet. Sáme giellaguovdátja li ájnnaša ja li viehka viehken bájkálasj sáme gielaŋ áhpádime, vuojnnušij buktema ja nannima vuokšjuj.

Departementa

Kulturdepartementan le gájkbadjásasj ávdásvástadus giellapolitiikkašaj ulmijt hábbmit, dálkkut ja ávdedit Vuonan. Ádástuhttem-, háldadim- ja girkkodepartemennta (FAD) galggá sámelága giellanjuolggadusájt háldadit ja ráddidusá bargov europealasj lihtujn guovllo- jali unneplágogielaj jádedit. Siŋán le sierra doarjjaárnik sámegiela gáktuj. Juohkka departemennta galggá aj giellapolitiikka vuohťuj válldet gá ietjasa suorggepolitiikka hábbmiji ja tjadádi.

Sámegielaŋ doarjmapládna ávdđán biejaduváj Barggo- ja sebradahttemdepartementas jagen 2009. Dat dagáduváj aktan Sámedikkijn ja ietjá guoskavasj departementaj. Doarjmaplána gájkbadjásasj ulmme le dilev láhtjet jasska boahťeáiggáj sámegielaŋda Vuonan. Doarjmaplánan le 5 jahkásasj doarjmaáiggge ja dat mierret gænna le ávdásvástadus tjadádit dájmaŋt ma li plánan mierredum, dan vuolen aj gáktu doarjma organiseriduvvá ja ruhtaduvvá. FAD vásttet plána koordineřima ávdás. Sámedikkies le ávdásvástadus ja oasseávdásvástadus moatte dájma ávdás. Pládna jahkásatťat ádástahťeduvvá.

Fylkkamáne

Jus muhtem orgádna ij sámelága giellanjuolggadusájt tjuovo, de máhtťa sán gesi ássje njuolggga guosská dáv gujťit. Fylkkamáne le gujťtimorgádna suohkana jali fylkkasuohkana ásadusáj gujťtimusájda.

Suohkana ja fylkkasuohkana

Suohkanijn le guovdásj roalla gá galggá sámegielaŋ nannit juohkka guovlon gánna sáme árru. Sáme giela ávdásvástadus málsu suohkanijš sáme giellaháldadimguovlo sis- ja álgusjbielen.

Sáme giellaháldadimguovlon li dálla 9 suohkana: Gárásjáhka, Guovddagæjnno, Dætno, Porsáŋŋgo ja Unjárgga Finnmárkon, Gájvuodna ja Loabat Rámsán, Divtasvuodna Nordlándan ja Snáasa Nuortta-Trøndelágan. Duodden li Finnmárko, Rámsá, Nordlánda ja Nuortta-Trøndelága fylkkasuohkana oassen háldadimguovlos. 2013 rájes le aj Rørvik suohkan Nuortta-Trøndelagan oassen háldadimguovlos.

Háldadimguovlon galggi sámegiela ja dárogiela liehket avtaárvvusatťja sámelága 3. kapihttala milta. Dat mierkki álmuk dájŋ suohkanijn le vijdedom riektá sámegielaŋ adnet almulasj aktijvuodajn ja jut suohkanijn le sierralágásj ávdásvástadus dievnastusájt ja diedoŋt sámegielaŋ fállat.

Gá muhtem suohkan oassen sjaddá háldadimguovlos, fylkkasuohkan man vuolláj suohkan gullu aj oassen sjaddá. Háldadimguovlon li fylkkasuohkanijn sæmme vælggogisvuoda gá suohkanijn.

Sámijn gudi háldadimguovlo álggolin árru ælla sæmme riektá sámegiela adnuj jali riektá sámegielaŋ dievnastusájda almulasj aktijvuodan. Aŋtu pasiænnta- ja addneriektáláhka duodas sámegielaŋijn le riektá diedoŋt sámegielaŋ oadtťot, valla láhka aktu ij le nuoges sihkarastáťit sámegielaŋ pasienta bessi sámástit gá varresvuodadievnastussaj báhti.

Áhpaduslága baktu le sámegielak mánájn ja nuorajn riektá sámegiela áhpadussaj skávlán, valla lága ráddjidusá ja praktihkalasj hásstalusá hieredi dáhkkiidahtte fáladagáv gájka mánájda. Divna suohkana hæhttuji pládna- ja tsiekkaduslága baktu ietjasa dájmvav plánit váj sáme kultuvra, æládusdájmvaj ja sebrudakiellemá luonndovuodov sihkarassti, valla ij ga dát láhka dægálasj láhkáj sihkaraste sámegielagij riektáv gielav oahppat jali adnet. Gehtja aj 2. kapihttalav, *Nasjonála lága*.

Máhttovuodo

Gávnnuui muhtem ádasap dutkambargo, rapporta, guoradallama ja evaluerima sámegiela vuoksjuj sebrudagán. Dáj bargoj diedo váldeduvvi fáron giellaplánimij ja politihkkahábbmimij ávdđáljguovlluj. Ajtu soajttá liehket vehi duoppsoj dáppsoj mij le guoradaládum – ja guoradaládum. Danen li nammadum bargo viehka ávkálattja, valla ælla *nuobkásattja* giellapolitihka máhttovuodon. Danen le diedádusá vuodon aj ienep iehpeformála átsádallama vijddásap suorges váj navti máhtta buoremus giellapolitihkav hábbmit.

Sierrareportorra James Anaya rapportta mij guosská álgoálmugij almasjvuodariektájda ja vuodulasj friddjavuodajda, mij 2011:n bádi, le ájnas oasse dán diedádusá máhttovuodos. Sierrareportora rapportta Vuona, Svieriga ja Suoma sámij vuoksjuj dættot sierraláhkáj sámegielaj duodalasj dilláj. Sierraláhk julev- ja oarjjelsámegiela nammaduvvi ájtedum giellan.

Ep állu diede galles bukti ságastit, tjället, láhkát jali dáđjadit sámegielav uddni. Ájnna vuohke almma lágov oadtjot le gatjádallat juohkkahattjav Vuonan. Dálusj ájgijn jur dáv dahkin álmukláhkámij tjadá. Uddni ep desti álmugav sjiemáv baktu lágá, danen ep ga desti oattjo diehtet galles sámegielav bukti dán vuoge baktu.

Statistihkalasj materiála majt uddni máhttep ávkkit li lágo galla mánáigárdemáná ja oahppe sámegielak fáladagáv oadtju. Rapportta *Samiske tall forteller 5* jages 2012 vuoset ávdđánahttemav 2005 rájes gitta 2011. Lágo vuosedi máná gudi sámegielak fáladagáv oadtju mánáigården le binnum 925 rájes gitta 823. 2001:n lidjin 940 vuodoskávlláohappe sámegielajn vuostasjgiellan, 6 % binnedibme 2005/2006 jages. Nubbengielak oahppij láhko lij 1213, 41% binnedibme Máhttolápptima rájes mij 2006:n bádi. Joarkkaskávláj vuoksjuj lidjin 267 oahppe gejn lij sámegiella vuostasjgiellan 2011/2012 skávlájage, mij lij 41% lasedibme 2008/2009 rájes. Sæmmi báttá lassánij aj nuppátgielak oahppij láhko 152 rájes gitta 206.

Jagen 2000 tjadádi dallasj Sáme giellaráde guoradallamav mij merustaláj galles sámegielav bukti juokkirak dásen Vuonan. Guoradallama rapportta gávvidij aj gáktu sámegiella iesjguhtik aktijvuodan aneduvvá sebrudagán. Vihtta jage mañjela Torkel Rasmussen guoradaláj makta nuorttasámegiella áneduvvá Vuonan ja Suoman, ja merustaláj galles sámegielav bukti. Goappátja dá guoradallama vuosedi sámegielagij láhko Vuonan soajttá liehket birrusij 25 000. Sij li de sámegielaga navti jut gájt dal dábalasj ságastallamav bukti tjuovvot sámegiellaj.

Nordlandsforskning ja Norut Alta li Sámedikke, Ádástuhttem-, háldadim- ja girkkodepartementa (FAD) ja Máhttodepartementa (KD) ávdás tjadádam Sáme giellaguoradallamav 2012. Guoradallama ulmme lij áttjudit gávav galles bukti iesjguhtik sámegielav njálmálettjat ja tjálatattjat, man vuorrasa li, makkir aktijvuodajn gielav adni ja man álov giella iesjguhtik aktijvuodan aneduvvá.

Sáme giellaguoradallam 2012 vuoset viehka stuorra sierradusá li giellamáhtudagáj, adnoárenáj ja giellaguottoj gaskan sihke gielaj ja iesjguhtik guovloj gaskan lándan. Giella le nanos dilen giellaháldadimguovlojn Finnmárkon ja Divtasvuonan, ja viehka rasjep dilen Loabagin, Gájvuonan ja Snáasan.

Njálmásaj giella le nannusamos boarrásamos buolva gaskan. Sij e vuoiga gielajt sægoda, valla e ga buvte tjället ja lãhkãt sæmmi buoragit. Nuorabu ienebut bukti sãmegielav lãhkãt ja tjället, valla sijãn le hãjop njálmásaj giella.

Vuojnnet sãmegiella ienemusãt sijdan, vuodoelãdusãjn ja åhpadussuorge aneduvvã. Mãnãjãrdde ja skãvllã vuojnnet li åjnnaabbo giellaãvddãnahttemin dãlla gã åvddãla. Muhtem sajijn le skãvllã åjnna sadje gãnã sãmegiella aneduvvã.

Guoradallam vuoset aj moattes vãsedie iesj vehi sãmegielav bukti, valla dat ij le nuoges vãj duossti gielav adnet. Boahtã aj åvddãn moattes sihti ienep sãmegielav oahppat. Sijãj gaskan le stuorra potensiãlla giellaaddnij lãgov lasedit. Jasska birãstagã vãj åjn vil ienebu duossti sãmãstit ja buorep giellaohppamvejulasjvuoda li åjnas tjoavddabãgo gã galggã dãjt oadtjot sãmãstahttjãt.

2012 Giellaguoradallama milta le sãmegiella oahppofãlaldagã vãnesvuohta åjnnaamos sivva gã oahppe uddni e sãmegiel åhpadusãv oattjo, vãjku sijãn li riektã dasi. Vuojnnet diedo æjgãdijda sãme giellaåhpadime birra le viehka mãlsudahkes. Diehtep lãhko vuodoskãvllãoahppijs gejn le sãmegiella vuostasjgiellan le muhtem mudduj stuoves, madi nuppãtgielagij lãhko binnu. Sãmedigge dãv duodas vãlldã, ja le danen diededam Sãmediggediedãdusãv åhpadusã hãrrãj mij galggã ãlleslattjãt tjadãdit lãgãjt ja birãstagãjt ma sãme åhpadusãv mierredi.

Rapportta ”Langs lange spor – om samisk forskning og høyere utdanning” (Butenschøn-nammadusã guoradallam), åvdet man åjnas le sãmegielav dutkamgiellan åvdedit ja javllã muddo le dal dutkamãsadusã åvdãsvãsstãdusãv vãlddi sãmegielak kurssafãlaldagãj åvdãs juohkka dãsen. Vijddãsappot tsuojggi rapportta sãme alep åhpadusã ja dutkama rekrutterim árrat juo ålggã – mãnãjãrden, vuodoskãvllãn ja joarkkaskãvllãn. Sãmedigge guorras aj nammadusã vuojnnuj jut sãmegielak dutkam le vuodulasj jus galggã sãme dutkamgielav åvddãnahttet, ja jut fãhkagiella le oassen gã galggã sãmegielav tsieggit ãlles, ja navti sebrudakguodde giellan.

Varresvuoda- ja sosialsuorgen le gãssjel sãmegielak barggijt gãvnnat, tjabu sãme giellahãldadimguovlon. Fãlaldahka le muhttijn aj nav moattelãgãsj; varresvuodadievnastusã bieles dãbduu dagu dilev lãhtjã buorre sãme fãlaldahkãj, madi addne e sæmmi lãhkãj dãbdã. Sãmegielaga ælla sæmmi dudãlattja varresvuodadievnastusãj danen gã e dãdjada jalik dãdjãduvã. Vãni duodastusãj dan vuoksuj, de soajttã sæmmi lãhkãj liehket ietjã suorgijn dagu politijan, riektãsysteman ja kriminalhuvson vãj muodugasj dile badjãni ma soajtti boahdet dassta gã giella- ja kultuvrramãhtudahka vãdnun.

Stuorra dãrbbo le sãmegiella ålggoåhpadussaj ãllessjattugijda. Giellaguoradallam vuoset ulmutja sihti åhpadusãv ietjasa bãjkãlasj birrasin ja dasi lassen birriji sãgastallamjuohkusa jãli årenã gãggu bæssã sãmãstit. Giellaguodde li stuorra ressurssa mij ilã binnãv åvkkiduvvã giellaåhpadimen sihke mãnãjda ja nuorãjda.

Dãrbahip ienep ja dãrkkelap diedojt sãmegiella dile birra danen gã da lulujin åvkken giellaplãnimin. Jus dãkkir mãhtov galggã oadtjot de hãhttu agev gielladilev kãrttit. Duola dagu årbbedãbãlasj ælãdusã li læhkãm åjnas giellaãrenã gãnã giella le læhkãm nanos dilen. Aytu ep vuoiga ålov diede dãj ælãdusãj gielladile birra.

Almulasj dievnastusfãlaldahka sãmegielak ålmmugij ij le dãgãlasj, ja moattes diededi ælla dudãlattja. 2012 Giellaguoradallam aj duodas sãmegielak fãhkaulmutja vãdnuni. Norut Áltã le FAD:a åvdãs 2012:n kãrttim sãme perspektijvãv suohkansuorgen. Dãt kãrttim vuoset aj ij le aktak suohkan manna ållãsit le sãme perspektijvã vuodon. Sãmegiella ij tjãlãlattjãt aneduvvã heva åvvãnis suohkanijn gãnã sãmegiella le bæjvãlasj giellan. Sãme- ja dãrogiella ælla dãssãstãttja hãldadimgiellan, ja ienemus oasse åssjegiehtadallamis ja plãdnabargos dãssju dãrogiellãj tjadãduvvã. Moadda suohkana aj vãsedie dãssju muhtem gallegattja vãlddi aktijvuodav sãmegiellãj, mij rapportan tjelggiduvvã navti jut sãmegiella åjn ij almulasj giellan aneduvã.

Sáme giellaguoradallam 2012 vuoret aktisasj barggo suohkanij, giellaguovdátjij, ietjá sáme ásadusáj jali organisasjávnañ gaskan le ájnas jus galggá jáhtuj oadtjot sáme giela bargov. Hásstalus le ælla aktanik gájkbadjásasj ávdásvástádus dákkir aktisasj bargov jáhtuj biedjat ja koordinerit.

Sámedikke ávdás le Norut Áltá 2012:n evaluerim sáme giellaguovdátjijt ma vuododoarjjagav Sámedikke oadtju. Sáme giellaguovdátja li iesjguhtik ájggudagán ásaduvvam, ja moatte láhkáj li ávddánahtám iesjguhtik birrasin. Dat mierkki hásstalusá sáme gielav nannit li ietjálágátja guovlos guovlluj. Giellaguovdátjijn li iesjgeñgalágásj hásstalusá organiserima, økonomalasj ressursaj ja giella- ja kulturtjiehpe barggij virggájbieđjamin.

Ienemus giellaguovdátjijn li giellakursa vuodon, ja mañemus jagijt li aj kursa nannidum dan láhkáj váj máhtudagáv vaddi oahppotjuorgaj. Giellaguovdátjijn li aj moadda kultuvralasj ja identitehtahábbmijiddje dájma, gáñná giella muhtem láhkáj le guodden. Ietjá vuorodime málsu guovdátjis guovdátjij, dagu barggo mánáj ja nuoraj vuoksjuj skávlá ja mánájgárde álggolin ja sinna, guhkásáhpadibme, árbbiedo tjoahkkim ja duodastibme.

Norut Áltá evaluerimraportta oajvvat moadda dájma váj giellaguovdátjij bárggodilev buoret. Akta dájmajs le doajmmaruhtadárjav lasedit ja giellakursajda stuoves ruhtadimev gávnnat. Navti sjaddá álkkep átttjudit ja bisodit barggijt alla giellamáhtudagáj. Giellaguovdátja beras lulujin dáttodit tjoahkkit árbbiedov mij ájn gávnnu guovlon. Giellaguovdátja birriji aj rutinajt ásadit váj addnij dudálasjvuodav mihtti, ja birriji dájmalattjat ja diedulattjat virggáj biedjat goappátjijt sjiervijt giellaguovdátja dájmajda. Vijdábut galgalulujin giellaguovdátja ienebut vuojnnusij boahdet sáme birrasij álggolin aj. Máhtti fállat sáme giela ja kultuvra kursajt ietjá ulmmejuohkusijda guovlonisá. Rapportta le ájnas vuodo Sámedikke barggij giellaguovdátjij ávddálijguovlluj.

Máhtto iesjguhtik gielladilij birra

Sáme giella Vuonan le uddni viehka málsudahkes sebrudakdilen. Danen le gássjel aktisasj strategijajt gávnnat. Danen hæhttu álgget guoskavasj giellaguovlo dilijn, ja de strategijajt dan milta hábbmit. Dassta majt dálla diehtet sáme giela dile birra uddni, luluj vuogas guhtta iesjguhtik dilijt gávvidit:

Nuorttasáme ienepláhkoguvllo

Nuorttasáme ienepláhkoguvllo le suohkana Finnmarkon ma li oassen sáme giellaháldadimguovlos. Nuorttasáme giella le dat sáme giella manna li ienemus giellaaddne, ja stuorra oasse sijájs árru háldadimguovlon. Sáme giella le agev læhkám nanos dáj guovlojn ja le bæjválasj giella mij aneduvvá sihke priváhta ja almulasj aktijvuodajn. Dát giellaguovllo le ressursaguovllo giellaávdánahttemij.

2012 giellaguoradallam ajtu vuoret nuora diededi e njálmálasj gielav sámmi buoragit buvte gá boarrása. Ienep dárogielav aj adni ávdeþ ájgij buohta. Guoradallam vuoret viehka ienep nuora tjálasj sáme gielav bukti dálla gá ávdeþ, sámmi báttá ij sáme giella vuoþga aneduvá tjálasj háldadimgiellan. Vuorrasap buolvva javlli siján le valjes báhkoboannudahka ja árbbedábálasj sáme termajt máhtti. Vájku moattes dán guovlon sáme gielav bukti, de le ajtu dárþbo giellagáhttimav vuorodit ja lasedit sáme giela ano diedulasjvuodav.

Nuorttasáme giela unnepláoguvlo

Nuorttasáme unnepláoguvloj miejnnip merragáddeguovlo Finnmarkon, Rámsán ja Nordlándan gáñná dálutjis li sámastam. Dáj guovlojn li moadda hásstalusá. Giella le rasjep dilen dáppe gá ienepláoguvlon, sierraláhkáj dakkir bájkijn gáñná dároduhttempolitihka le garrasit ládam. Giella ij

vuojga bæjválasj ságan ja siiddagiellan aneduvá. Gallegasj jali ij aktak árená gávnnu gánná sámegiella aneduvvá, ja áhpadusvejulasjvuodasj ælla galle. Sámegiella binnáv vuojnnu ja danna le vuollegis stáhtus. Danen hæhttu dájñ guovlojn sámegiela nannit áhpadusá baktu, ásadit árenájt gánná sámás, ressursapersávnájt áttjudit ja ienebut sámegiela vuojnnusij buktet.

Muhtem suohkana dájñ guovlojn li sámegiella hálldadimguovlon. Dájñ suohkanij álmugin li vijddásap riektá sámegiela áhpadussaj ja adnuj gá álmuk hálldadimguovlo álggolin. Ahtu le hásstalus jut dá suohkana vájlluji máhtudagáv ja ressursajt gájbbádusájt állidittjat. Suohkana ma li hálldadimguovlo álggolin ælla sámmi láhkáj tjanádum mij guosská sámegiela fálaldahkaj. Oajvvehásstalus dáppe le dilev láhtjet váj álmuga riektá sámegiela áhpadussaj ja adnuj álliduvvi.

Julevsáme giellaguovllo

Julevsáme giellaguovllo le Bálágis nuorttat gitta Sáltoduoddarij oarjján. Dát le avta lahkáj unna geográfalasj guovllo gánná bæssá aktidit dájñmajt ja álkket aktan barggat. Moadda julevsámegiela árru Divtasvuona ja Hábmara suohkanijn Nordlándan. Gá giela galggá buolvas buolvvaj dámadit de le dákkir dille ávkken.

2012 giellaguoradallam vuosit moaddása udnásj æjgádijs gudi li 30 ja 40 jage álldara gaskan e sámegiela buvte. Danen sjaddá æjgádijs gássjel giela mánájsa vaddet. Valla máná li bessam julevsámegiela oahppat sámegiela mánájsa baktu, ja moaddása li dálla vuostasj- jali nubbengeielaoahppe vuod- ja joarkkaskávlán. Giellaguoradallam vuosit julevsámegiela le nanos doarja mánájsa ja giellaguovdátja baktu Árran julevsáme guovdátjin. Mánájsa diehti li moattes álggám sámegiela klássajda vuodokávlán Ájluovta skávlán ja vijddásabbo sámegiela áhpadussaj joarkkaskávlán.

Viehka binnep julevsámegiela li gá nuorttasámegiela. Gá ælla vuojga giellaadne de dat julevsámegiela dilev vájkkut. Gá li dássju gallegasj giellaadne julevsáme giellaguovlon, de le sámegiela ressursaj vánesvuoha viehka tjelgas. Julevsámegiela nannima bargon le Divtasvuona suohkan viehka ájnas gá dat le ájnna suohkan julevsáme guovlon mij le oassen sámegiella hálldadimguovlos. Sámedigge vuojnná dárbov jut suohkana ja sámegiela ásadusá julevsáme guovlon lagábut aktan barggi.

Oarjjelsáme giellaguovllo

Oarjjelsáme guovllo le geográfalattjat vijdes guovllo mij le Sáltoduoddarij nuorttan gitta Elgáj oarjján. Dán guovlon li moadda fylka ja galle suohkanijs. Uddni ij gávnnu makkirak stuoráp bájkálasj sebrudahka gánná giela le nanos dille bæjválasj giella. Dát soajttá gielladuvddemav hieredit. Giellaadnijn le galla aktijvuoha stuorra værmádagáj baktu fuolkkevuoda ja æládusáj baktu, ja giella le ájnas identitehtaguodde dan aktijvuodan.

Dan vijdes geográfalasj guovlo diehti le oarjjelsáme giella állu sierralágásj dilen mij guosská gielladájñmaj, ávdásvástádusá, oahppofálaldagáj ja ressursaj koordinerima vuoksjuj. Moadda almulasj ásadusájñ le ávdásvástádus oarjjelsámegiela ávdás ja gielladájñmaj koordinerima ávdás. Stuorra hásstalus dán guovlon le gá almulasj hálldadusán vádnun sámegiela ja kultuvra máhtudahka ja jut li moadda iesjguhtik ásadusá gejn li dahkamuhá dán gáktuj.

Oarjjelsámegiella le ællaskahttemprosessav tjadádam, ja dálla ienep ja ienep máná oarjjelsámegiela oahppi. Ahtu ij la oarjjelsáme bæjválasj giella moatten sajen, ja ráddjidum vejulasjvuoda li sámegiela adnet. Dássju gallegasj árená gávnnu gánná bæssá oarjjelsámegiela adnet, ja ressursaulmutja duodas vádnuni.

Lullesáme ja bihtámsáme giellaguovllo

Lullesáme giella le dálutjis ságastuvvam dan guovlon mij uddni le Oarjje-Várjjak suohkan Vuonan duodden ráddnáguovlojda Ruossjan ja Suoman. Bihtámsáme giella le dálutjis ságastuvvam muhtem ásijn Nordlándá fylkas ja ráddnáguovlojn svieriga bielen.

Lullesáme giella ja bihtámsáme giella ieridi dâjs ietjá sámegiela sávde muhtem gâ uddni li dá guoktá giellan dâssju muhtem gallegasj giellaaddne iesjguhtik árbbedábálasj guovlojn Vuonan. Dá guoktán giellan ij la áhpadi me makkirak vuodokávlán Vuonan, ælla ga mánáigárde gânnâ dá giella gulluji. Bihtámsáme giellan ij la makkirak dâhkkidum tjállemvuohke, ja danen sjaddá gâssjel giellav tjället. Lullesáme giella vuoksjuj le tjállemvuohke dâhkkidum, ja suoma bielen rájá muhtem skâvlâ lullesáme giellav áhpadi. Gâ goappátij giellav le muhtem lágásj giellabirás iesjguhtik ráddnáguovlon rájá rastá, de le ájnas aktan barggat rájá rastá vâj dá guokta giellav ávdet Vuonan.

Gâ galggá bihtám- ja lullesáme giellav nannit de le gâjkinâvde muhtem vuodulasj bargov dahkat, dagu giellav udnâsj dilev dokumenterit ja kárttit. Dâv buoremusât dahká aktisasj barggon bájkálasj sebrudagâj ja ásadusâj gaskan gejn le gielladiedalasj máhtudahka. Giellabargujn máhttâ vuorbástuvvat dâssju jus guoskavasj bájkálasj sebrudagâ dav doarjju. Ájnnašamos strategija Sámediggâj ávdđâlijuovlluj bihtám- ja lullesáme giella vuoksjuj sjaddá navti gæhttjalit gâvâv oadtjot majt bihtám- ja lullesáme Vuonan ietja sihti galggá giellabargon vuorodit. Aktisasj barggo Sámedikke, bájkálasj sámesiebrij ja da guokta ásadusâj gaskan, Duoddara ráfe ja Lullesáme dâvvervuorkká, luluj luondulasj.

Sámegiella stádajn

Ienep ja ienep sámep uddni jáhtâli álgus árbbedábálasj sámep árronguovlojs. Sierraláhkâj stuorâp stádajn árru moadda sámep. Dât le állu áđâ dilev sámegiellav, dilev mij sierra strategijav gâjbbet.

Ieritjáhtem árbbedábálasj sámep guovlojs Vuonan uddni mannâ stádajda, madi sisijáhtem guovlojda ienebut ja ienebut álggorijkâjs boahťâ. Jus sámegiella ávdđâlijuovlluj galggá buolvas buolvvaj áhpaduvvat, de hæhttu áđâ ásadusâj ja áđâ barggamvuogijt ásadit stádajn gânnâ le (stuorra) sisijáhtem sámij. Diehtep duola dagu Cymru/Wales vielet álgus- ja sisijáhtemav mij le ieme kymrugielak guovlojn gâ giellav plâni. Oajvvehâsstalus le stádajn sjaddá sámegiella unneplâhkogiellan ja jut e gâvnnu árbbedábálasj árenâ gânnâ bæssâ giellav adnet. Danen giellaárenâj ja oahppovejulasjvuodaj dârbbo stádajn lassân.

Juohkka ájnna suohkana ávdâsvâsstâdus le dilev láhtjet vâj bæssâ sámegiellav oahppat ja ávdđânahttet, ja muhttijn soajttâ ærádusâ makkir fáladagâ gâvnnuji suohkanis suohkanij. Sámedigge dálla rádadallâ stâdasuohkanij Áltâ, Trâmssâ ja Oslo aktisasj barggosjiehtadusâj sámegiella ja kultuvra nannima diehti. Dât le buorre, sâmmi báttâ gâ dákkir sjiehtadusâ e vatte stádaj sámep álmugij sâmmi riektâjt dagu álmuk sámep giellahâldadimguovlon. Danen hæhttu nannit álmuga vejulasjvuodaj ja riektâjt sámegiellav adnet stádajn.

Máhtto almulasj sámep giellaplânimâ birra

Vijddâšamos dagov mav vuona oajvâlattja li dahkam almulasj sámep giellaplânimin, lij sámelâga giellanjuolgadusâjt mierredit jagen 1990 ja sámep giellahâldadimguovlov álgadit 1992 rájes. Sâmelâga giellanjuolgadusâ ja sierra hâldadimguovllo li ájnas vædtsaga gâ galggá giellav nannit. Dâ vædtsaga hæhttu aneduvvat.

NIBR Áltán tjadádij jagen 2000 addneguoradallamav guovtegielak dievnastusfáladagás sáme giellaháldadimguovlon. Dát guoradallam gávvit dilev gáktu lij millenniummálsomin. 2006/2007 tjadádij Sámi instituhtta muhtem evaluerimav sámelága giellanjuolgodusájs. Evaluerimav lij Kultuvrra- ja girkkodepartemennta diŋŋgum. Evaluerima konklusjávnná le vájku sámelága giellanjuolgodusá li buoragit doajmmam sáme giela stáhtusa gáktuj, vájku viehka málsudahkes le gáktu lágav li tjuovvolam. Sáme giela dille giellaháldadimguovlo álggolin gal ij le vuogas, ja danen evaluerim javllá háldadimguovlov hæhttu stuoredit. Evaluerim aj oajvvadij ásadii ”ælláskahttemnammasáv” sáme gielajda, danen gá láhka aktu ij nagá sáme gielav ælláskahttet daj guovlojn gánná uddni le ájtjedum.

Wencke Brennas girrije *Samene i rettsystemet* mij bádi jagen 2005 buktá ádá máhtov makta sáme giella Finnmárko riektásysteman aneduvvá ja majt sáme dile birra ájádalli. Ietjá stuoráp bargojs ma li dagádum sáme giela ja giellaplánima birra 2000 maŋŋela, nammadip Inger Marie Gaup Eira guoradallam *Samisk språk i Norden - Status og domeneutredning* 2001 rájes ja Torunn Pettersena ja Johanne Gaup guoradallam almulasj sáme diehtodievnastusá birra, dat aj 2001 rájes.

Sámedigge le ávddála rapportajt dahkam sáme giela birra sebrudagán. 2000 rájes nammadip da guokta rapportajt Sámedikke giellastivras, *Bruken av samisk språk*, 2004 ja 2008 jagijs ja Sámedikkeráde diedádus sáme giela hárráj *Sáme giella le áffat! Samisk er tøft!* jages 2004 .

Svieriga ráddidus buvtij jagen 2006 muhtem almulasj guoradallamav (SOU) mij sierraláhkáj bajedij oarjjelsáme giela boahhteájge dilev Svierigin. Muhtem ásiit ma danna dagástaláduvvi oarjjelsáme giela dile vuoksuj, máhtá vuona bielen aj ávkkat.

Gájkka dá bargo ma badjelin nammaduvvi, javlli juojddáv giellaplánima átsádallamijs sáme guovlojs maŋemus lágev jagijn, ja dát girjálásvuohta le luondulasj máhtovuodo dán Sámediggediedádus sáme giela hárráj

Máhtto almulasj giellaplánima birra Skádasasuollu álggolin

Sámedigge sihtá ietjas giellapolitihkan aj oahppat ietjá moattegielak giellaplánimis. Sierraláhkáj luluin álggoálmugij ja gielasj unneplágoj vásádusá ietjá demokráhtalasj álkke midjij duvdadit.

Māori giella, mij le álggoálmukgiella Aotearoan/ New Zealandan, ja kymru giella Cymrun/Walesin Stuorrabritannian li buojkulvisá massta máhtá Sámen oahppat.

Dán aktivuodan sihtap vuosedit 2001 artihkkalij “Te Kōhanga Reo. Māori Language Revitalization” ja 2010 girje *Welsh in the Twenty-First Century*. Vuostasj bargon sierraláhkáj vuojnne man ájnasa mánáigárde li læhkám gá viehka buoragit li vuorbástuvvam māori giela ælláskahttemijn Aotearoan/ New Zealandan. Maŋemus bargon vuojnne man állo dæddo le sisi- ja álgusjáhtemin mij dálla dáhpáduvvá árbbedábálasj kymrugielá guovlojn Cymrun/Walesin. Dáv hiehpá aj sáme aktivuodan dagástallat.

Ávdemus hásstalusá

Giella le duodaj sihke priváhta ja almulasj ássje. Sáme giela boahhteájge le sihke dan duogen jut juohkka ájnna mijájs sáme gielav adná luondulasj guládallamgiellan nav moadda aktivuodajn gá vejulasj ja gáktu sebrudahka dilev láhtjá váj dát máhtá liehket vejulasj.

Gá galggá sáme gielav bisodit, nannit ja ávddánahttet de li moadda hásstalusá majt Sámedigge ij nagá iesj tjoavddet. Da li sihke sebrudakdile, ávdásvástádusjuohkem ja fábmō giellabargon ja buorre álgodisævto juohkka dásen sebrudagán. Giellapolitihka sisadno le álu læhkám ájnegisá riektá sáme giela adnuj ja áhpadibmáj. Vijddásap bargon gá galggá sáme gielav nannit ja ávddánahttet hæhttu ajtu

dættodit makkir dárbo gielan li. Gå galggá giela boahhteájgev sihkarastet de hæhttu sámegiela addnij lågov lasedit. Gå barggap Sámedikke ulmijn sámegiela addnij lågov lasedit, de li miján moadda hásstalusá majt hæhttup lagábut gávvidit.

Sámegiela gájkbadjásasj hásstalusá li:

- Giellagatjálvisáj ávdásvástádus ja fábmo
- Sámegiela ålgodisævto
- Sámegiela addne
- Almulasj háldadibme
- Iesjguhtik gielladile
- Almma vejulasjvuoda sámegielav adnet

Giellagatjálvisáj ávdásvástádusjuohkem ja fábmo

Moatten ja iesjguhtik aktørain li sámegielajn dahkamuhá. Návti soajttá sjaddat binná kontinuitehtta, dájmej koordinerim vádnun, ij rat diehttu guhti dán ávdás vástet ja ájnegis giellaaddnáj soajttá gássjel dav vuojnnet. Dákkir dille ij le vuogas sámegiela ávddánibmáj, ja luluj vuogas tjelggasap vástediddje- ja roallajuohkemijn.

Sámegiella le akta sáme sebrudagá vuodoásijs ja Sámedigge mij le sámij álmukválljidum orgádna bierru liehket tjelggasap aktørra giellapolitihkan ja mierredit viehka ienebut giellagatjálvisájn gå uddni. Sámedikke almma mierredimfábmo giellagatjálvisájn le ájnas sámegiela boahhteájge vuoksjuj.

Sámedikken le uddni binná fábmo sebrudagá giellaávdánime bargon, ja ij besa heva almulasj giellaplánimav vájkkudit. Ajtu le Sámedikken rádádallamsjiehtadallama baktu vejulasjvuoha rádádallat ássijn ma sáme álmugij guoski, valla dát ij la nuoges jus galggá sámegiela boahhteájgev sihkarastet.

Sámegiela ålgodisævto

Rudáj, ulmuttjij ja háldadimressursa vánesvuoha le stuorra hásstalus gå galggá sámegielav nannit. Juohkka sebrudaksuorgen le giellamáhtudagá vánesvuoha ávdemus hieredibme sámegiela adnui, åhpadussaj ja ávddánahttemij. Lehkus njálmálasj ja/jali tjálasaj giellamáhtudagá vánesvuoha, valla aj fáhkamáhtudagá vánesvuoha sámegielagij gaskan. Buorre ålgodisævtoj dagá li tjáppa ulme sámegiela nannima ja ávddánahttema gáktuj álbe.

Sámegiela addne

Akta dajs ájnnasamos ævtojs jus galggá sámegiela boahhteájgev nannit le jut sámegiela addne gávnnui. Addnij álldar le ájnas, ja ájnas le jut lårko mánájs gudi sámegielåhpadusáv oadtju lassán. Dát mierkki giellajoarkkem buolvas buolvvaj hæhttu nanniduvvat. Ájn ienebu hæhttuji sámegielav sijddagiellan välljit, æjgáda hæhttuji sámegielav vuostasj giellan välljit ietjasa skávllámánájda, ja juohkkahasj guhti sihtá hæhttu bessat sámegielav oahppat. Dát mierkki dáttja aj bessu sámegielav oahppat.

Almulasj háldadus

Almulasj giellan hæhttu sámegiella ájn vil ienebut aneduvvat almulasj háldadusán ja almulasj diedo hæhttuji sámegiellaj aj vatteduvvat. Dát le ájnas gá ájnegisá giellariektájt galggá sihkarasstet, valla aj gá galggá sámegiellav vuojnnusij buktet ja árvvon adnet Vuonan. Sámelága giellanjuolgasáj milta le ájnegisáj riektá sámástit ja sámegiellav láhkát vattedum vissa geográfalasj guovlojn. Dát mierkki sámegiellav álmugin le iesjguhtik riektá sámegiellav adnet mij le tjanádum árromsadjáj. Dákkir ieredus ij le dáhkkiidathte. Sebrudakávdánahttema diehti ulmutja stádajda jáhtáli ja ájn ienep sámegiellaháldadimguovlo álggolij árruji. Danen hæhttu háldadimmodellav tjadádit váj juohkka ájnegisá riektá sámegiellaj almulasj háldadusán sihkarduvvá.

Iesjguhtik gielladile

Sámegiella dille málssu guovlos guovlluj. Sámegiella moatte giellaj juogeduvvá, ja dajn le viehka iesjguhtik hástalusá. Danen hæhttuji dájma iesjguhtik giellaj hiebaduvvat. Dákkir dille gájbbet máhtov ja diedoijt daj dárboj birra ma li iesjguhtik guovlon. Dákkir máhtov hæhttu buorre karttimij ja analyjsaj baktu áttjudit. Dálátijj aella dákkir dárkkelis guoradallama dagádum ja ep la nahkam áttjudit nuoges buorre duodastimev gáktu gielladille ajtu le sebrudagán. Dát le stuorra hástalus gá galggá joarkket barggat sámegiellav nannit.

Almma vejulasjuoda sámegiellav adnet

Stuorra hástalus le almma vejulasjuoda sámegiellav adnet ja oahppat vádnuni. Duodden sámegiella almulasj adnuj dárbaht aj buorre giellaárenájt sámegiellaj. Sámegiella addnij lasedibme gájbbet vejulasjuodajt sámegiellav adnet juohkka sebrudaksuorgen ja aktijvuodan. Sámegiellak fáldagá mánájda ja nuorájda aj vájlluji.

Ienemus oasse sámegiellagis li dájmalasj guovtegielaga, moattes aj moattegielaga. Jus galggá sámegiellav bisodit ja ávdánahttet avtagielak sebrudagán de hæhttu diehtet ja diedulattjat dilev láhtjet váj sámegiella aneduvvá. Dássu sámegiella dájmalasj ano tjadá máhtta sámegiella bissot mijá ájnnasamos árbbedábálasj kultuvrraoassen ja sæmme báttá ávdánahteduvvat váj máhttep guládallat gájkka ádá gávnadisáj birra ma agev rievddi sámegiellav sebrudagán aj.

Guovtegiellak sebrudagán gánna akta giella le ájtedum unnepláhkogiella le aj ienepláhkogiella hoallij duogen dahkat majt máhtti váj unnepláhkogiella luluj gullut nav moatten aktijvuodan gá vejulasj. Ienepláhkogiellak guhti sámegiellav oahppá, edesik dan mudduj váj buktá dábálasj ságastallamav tjuovvot, viehket guovtegiellagijt sámegiellav válljit.

Barggosuorge

Sámedikke oajvveulmme sámegiella ávdánahttema gáktuj le lasedit sijá lågov gudi giellav bukti ja sámegiella anov vijdedit. Jus galggá dájnt ulmijt jáksát de le dárbulasj tjielgadit mierredimfámov ja ávdásvástádusá juohkemav Sámedikke ja ráddidusá gaskan. Sámediggediedádus sámegiella gáktuj sisadná hástalusájt, ulmijt ja strategijajt nieljen vuorodimsuorgen. Dá li ávdásvástádus sámegiella ávdás, sámegiella álgodisævto, giellaaddne ja sámegiella adno.

Barggosuorgge 1: Ávdásvásstádus sámegiela ávdås

Sámedigge vuojnná vuogas le tjielgadi ávdásvásstádusáv Sámedikke ja ráddidusá gaskan sáme giellapolitiikka hábbmidijn. Sámedigge sihtá ávdásvásstádusáv ja vælggogisvuodajt guoktáj juohket. Stuorradigge ja ráddidus lágaj tjadá vásstet ájnégis sámegiela riektá ávdås sámegiela adnet, madi Sámedigge vásstet sámegiela ávddánahttema ávdås.

Sámedigge vásstet sámegiela ávddánahttema ávdås

Oassen sámij iesjmierredimes ietjama giela, kultuvra ja sebrudakiellemá ávdås galggá Sámedikken almma fábmó giellapolitiikka. Sámegiella le juoga majt sáme iesj hæhttuji háldadit. Sámedigge galggá sámegiela ávddánahttema ávdås vásstedit, mij mierkki Sámedikken le ávdásvásstádus sáme giellapolitiikkav Vuonan hábbmit. Dákkir fábmó le ájnas jus galggá sámegiela boahhteájgev sihkarasstet. St.died. 28 (2007-2008) javladuvvá Sámedigge, mij le sámij álmukválljidum orgádna, le ájnnašamos dájmadiddje sámepolitiikka. Sámedikken galggá almma fábmó juohkka suorgen mij le sáme sebrudahkáj ájnas. Sámedigge oajvvat sámegiella le akta mijá ájnnašamos árvojs ja guosská álles sáme álmugav. Dárbbó le álleslasj ja gájkbádjasaj giellapolitiikka gáktu sámegiela nannit ja ávddánahttet iesjguhtik sebrudaksuorgen. Sámediggediedádus sámegiela gáktuj mierret dán bargo premissajt.

Dát mierkki aj hæhttu liehket tjielgga juohkem ávdásvásstádus- ja mierredimsuorgijs Sámedikke ja Ráddidusá gaskan. Ráddidus galggá gáhttit jut ájnégis ulmutja riektá sámegiela adnet almulasj háldadusá aktijvuodan tjuovoduvvá, diedádusá báhti sihke dárogiellaj ja sámegiellaj. Ráddidusán le badjásaj ávdásvásstádus jut stáhta ja suohkana ásadusá állidi gájbbádusájt ma sidjij gulluji ja juohkka ájnna giellaaddnáj fálli almulasj dievnastusájt ja fálddagájt sámegiellaj. Sámedigge galggá vásstedit sámegiela ávddánahttema ávdås ja sámegiela giellapolitiikka ávdås Vuonan. Jus Sámedikken galggá almma gájkbádjasaj ávdásvásstádus sámegiela ávddánahttema ávdås, de viehka állo ævto hæhttuji sajenis. Dárbaš sihke ienep rudájt, fámov ja hæhttu lágij tjadádit. Sámedikken galggá guovdásj roalla dán bargon, ja oajvvat sáme almulasj nammadus (SAN) nammaduvvá ájrrasij ráddidusás ja Sámedikkés. Dán nammadusán galggá mandáhtta tjielgadi ja njuolgasusájt ja fámov rievddadit mij sámegiellaj guosská. Vijdábut hæhttu nammadus tjadádit sáme gielladájmaj álgodisævtojt, vásstedit suorgij ja aktisajbargov ja rievddadusájt oajvvadit. Gájbbádus le Sámedigge nammadusá mandáhtav hábbmi.

Ulme:

- Sámedigge vásstet sámegiela ávddánahttema ávdås ja sáme giellapolitiikka hábbmima ávdås Vuonan.

Oasseulme:

- Rievddadum økonomalasj birástagá, fábmó ja njuolgasusá ma sámegiellaj guoski

Strategija:

- Sáme almulasj nammadusáv nammadit mij guoradallá njuolgasusájt, fámov, álgodisævtojt ja ávdásvásstádusá juohkemav sámegiela vuoksuj.

Gielladájmaj ávdásvásstádus ja koordinerim

Sámegeiella le akta sáme sebrudagá vuodojs ja Sámedigge galggá sámij álmukválljidum orgánan liehket viehka tjelggasap oassevállde giellapolitiikka ja galggá viehka ienep fábmme giellagatjálvisájn gá uddni vuojnne. Állu tjelgas dárbbu le jut muhtemin hæhttu gájkbadjásasj ávdásvásstádus sámegeiella ávddánahttema ávdás, ja dájmaj koordinerima ávdás. Uddni li moaddásin iesjguhtik dahkamusá ja vásstediddje suorge sámegeielan, valla ij la aktak guhti vásstet dáj iesjguhtik gielladájmaj koordinerima ávdás. Návti sjaddá iehpevisses dille, ja ij le vuogas sámegeiella ávddánahttema vuoksjuj. Sámedigge vuojnná dárbov formaliserit ávdásvásstádusáv dájmaj koordinerimis ja aktijdimes iesjguhtik giellaguovlon. Sámedigge váset iesjguhtik giellaguovlon háldi lagábut aktan barggat Sámedikkijn. Dáv vásedip sierraláhkáj oarjjelsáme guovlon. Oarjjelsáme álmuk viiddásit árru, ja sijá geiella vuoksjuj moaddása li oassen. Sihke suohkana, fylkkasuohkana ja fylkkamáne viehkedi ja iesjguhtik rollav adni oarjjelsáme geiella nannima bargon. Návti soajttá e vuojga aktan barga jali barggo ij sjatta guhkesáiggásasj. Stuorra hástalus dán suorgen le aj jut vájllu máhtudahka oarjjelsáme geiella ja kultuvra birra almulasj háldadusáv. Luondulasj le Sámedikken le gájkbadjásasj ávdásvásstádus gielladájmaj koordinerima ja ávdásvásstádusá juohkema ávdás.

Ráddidusá sámegeielaj doajmmapládna 2009-2013 ájggudahkaj sisadná moadda buorre dájma ja le ávkálasj nævvon læhkám sámegeiella nannima ja ávddánahttema bargo vuoksjuj. Ajtu vuojnná Sámedigge dárbov ienep álleslasj giellapolitiikka mij álles sebrudagáv gábtjtá. Doajmmaplána bargu tjadá le Sámedigge aktan barggam muhtem departementaj. Iesjguhtik departemænnta hæhttu ienep máhtudagájt áttjudit sáme ássij ja sámegeiella vuoksjuj. Gáktu udnásj dille le e guovdásj oajválattja nagáda álleslasj giellapolitiikkav sámegeiella gáktuj hábbmit. Ájnas le jut iesjguhtik departemænnta ávdásvásstádusáv oadtju ja tjelggasap rollav oadtju mij guosská sámegeiella bargguj. Jus galggá ráddidusá sámegeielaj doajmmaplánajn joarcket de hæhttu Sámediggediedádus sámegeielaj gáktuj vuodon liehket.

Gá galggá gielladájmajt buorebut koordinerit li sáme ásadusá guovdátjin. Jus galggá buorre ávddánahttemvejulasjuodajt iesjguhtik giellaguovlon de dárba Sámedigge ásadusájt tjelgas vásstediddje dahkamusáj. Gá galggá ávdásvásstádusáv formálattjat juogadit de dat mierkki ásadusá hæhttuju buorep álgodisævtojt oadtjot váj bessi ietjasa kapasitehtav ja máhtudagáv tsieggit dáv ávdásvásstádusáv váldátjit. Ásadusájn hæhttu nuoges fábmme gehtjadit jut guovlo giellabargo organiserim vaddá báhtusijt ma li nav buore gá máhtti.

Ulmme:

- Sámedigge vásstet sámegeiella dájmaj ávdásvásstádusjuohkema ja koordinerima ávdás

Oasseulmme:

- Sámegeiella bargo ávdásvásstádus le tjelggasit juogadum iesjguhtik giellaguovlon

Strategija:

- Barggat aktan suohkanij, sáme ásadusáj ja organisasjávna j gáktu juogadit ávdásvásstádusáv gielladájmaj aktisasj bargo ja koordinerima ávdás iesjguhtik giellaguovlon.

Sáme giela dile gávvá

Buorre giellapolitiikka vuodon hættu da iesjguhtik dile majt giella váset, ja dáv ij máhte dahkat buorre duogásjmahtudagáj ja kárttimij dagá. Állesáiggásasj kárttima iesjguhtik gielladiles luluj navti vuogas ræjddon. Gielladájmaj vuoksjuj le aj ájnas jut li árniga ma állesáiggásasj gávvá vaddi sáme giela anos iesjguhtik suorgen li sajenis. Uddni le dássju statistihkalasj gávvá oahppogiela válljimis skávlán. Sæmmilágásj registrerim duola dagu galles sámásti dievnastusfáladiddje ásadusájn ja makta sáme giella ássjegiehtadallamin aneduvvá luluj aj vuogas.

Dárbbbo le aj ienep dutkamis dán suorgen. Dán aktivuodan le luondulasj gehtjadit Sáme allaskávláj ja sáme statistihka analyssajuohkusij hiebalgis dájmadiddjida gá sij li ham sáme giellabirrasij lahka.

Gá galggá sáme gielaj sebrudakdilev guoradallat Vuonan, de ihkap luluj vuogas adnet UNESCO vuogev gielladilev analyserit. Organisasjávnná le vædtsagav hábbmim mij árvustallá makta gielan le nanos jalí rasjes dille. Dáv vædtsagav máhtta adnet buohtastahtátjit ja differensierit iesjguhtik sáme gielaj gaskan, ja aj viehkken dájdadittjat ærodusájt man nannusit giella le sajáiduvvam iesjguhtik geográfalasj guovlon.

Ulmme:

- Buorre giellaplánim mij le vuogas, állesáiggásasj kárttimij ja fágalasj analyssaj nanna vuododum.

Strategija:

- Barggat dan vuoksjuj jut sáme statistihka analyssajuogos ressursájt oadtju váj bessi álles ájge sáme giela dilev ja ávddánahttemav Vuonan kárttit ja analyserit.

Sáme giela bærrággæhttje- ja gujttimorgádna

Sámelága giellanjuolgasusá galggi sihkarasstet jut ájnegis ulmutja riektá sáme gielav adnet almulasj aktivuodájn álliduvvá. Ajtu vájku dá njuolgasusá li sajenis váse di ájnegis ulmutja njuolgasusá e tjuovoduvá. Uddni le fylkkamánne sámelága giellanjuolgasusá gujttimorgádna jus gujttim guosská suohkanlasj jalí fylkkasuohkanlasj ásadusájda. Dát ij le ájggomusájt milta doajmmam. Fylkkamánne ij oattjo vargga avtak gujttimusáv, madi sæmmi báttá media baktu álu ávddán bohta ájnegis ulmutja e ietjasa riektájt oattjo állidum. Vuojnnet gássjel le ájnegis ulmutjida diehtet gejna galggi aktivuodav válldet gá galggi gujttit, ja fylkkamánnij bieles ilá binná ressursa biejaduvvi dáv gujttimárnigav tjuovvolittjat. Duodden ij le fylkkamánnij makkirak gæhtjodoajmma giellanjuolgasusájt milta. Sámelága giellanjuolgasusájt doadjemis ælla makkirak vájkkudusá sidjij gudi njuolgasusájt dádjali. Navti le gevvam jut dakkir dille le sjaddam gánná ájnegis ulmutjij riektá e álliduvvá. Dássta giela sadje sebrudagán hedjun, ja ájge milta soajttá álbedit dajt báhtusijt ma li lágaj baktu állidum.

Sámedigge sihtá juohkka ájnegisá riektá sáme gielav adnet mij le riektá baktu mierredum sihkarasteduvvá ja vuojnná dárbov oahtseárnigis. Váj galggá bærrággæhttjat juohkka ájnegisá riektáv sáme gielav adnet le dárbbbo gujttimásadusás mij le vuojnnusin, aktan oahtseásadusájn mij almulasj ásadusájt bærrággæhttjá. Sámedigge vuojnná dá rálla máhtti avtat ja sæmmi ásadusás tjoavdeduvvat, ja oajjvat sámelága giellanjuolgasusájt oahtse- ja gujttimorgádna ásaduvvá. Dákkir orgána mandáhta hábbmimin galggá Sámedikken guovdásj roalla ja galggá mierredit gáktu gujttim- ja oahttsedoajmma háldaduvvá.

Oahtse- ja gujttimorgádna hæhttu vuojnnusin liehket váj ájnegis ulmutja diehti gejna galggi aktijvuodav váldet, sæmmi báttá gá orgádna dájmalattjat almulasj ásadusájt bærrájgæhttjá. Sámediggediedádus áhpadasá hárráj lagábut dagástallá Sámedikke rállav sáme mánáj ja nuoraj oahttsen áhpadasá riektáj vuoksjuj ja Sámedikke rállav bærrájgæhttjeorgádnan sáme oahppogatjálvisáj vuoksjuj. Luluj luondulasj dájst prosessajst aktan gehtjadit.

Ulmme:

- Dájmalasj oahtse- ja gujttimorgádna sámelága giellanjuolgasusáj gáktuj

Strategija:

- Sámelága giellanjuolgasusáj oahtse- ja gujttimorgána mandáhtav dahkat

Barggosuorgge 2: Sámegiela álgodisævto

Váj sámegiela boahhteájgev nanni de le galle álgodisævtojs ma hæhttuji sajenis liehket. Buorre ulme sámegiela vuoksjuj e álliduvá váni nuoges rudá ja ulmutja. Ævto dagu giellafágalasj ávddánahttem, giellabargo organiserim ja birástagá hæhttuji aj sajenis jus giella galggá buoragít ávddánit.

Gá sámegiela nannimijn ja ávddánahttemijn barggá de sjaddá ájnas ieridit gaskan ájnegis ulmutja riektáj sámegiela adnuj ja dárbo ma iesjguhtik sámegielan le vijddásappo ávddánit. Luluj vuogas gehtjadit ájnegis ulmutij riektájt almulasj dievnastusfálaldagáj aktijvuodan, madi sámegiela ávddánibme hæhttu álget dajs dárbojs ma gielan li iesjguhtik giellaguovlon.

Sámelága giellanjuolgasusáj ja háldadimmodella

Sámedikke álgo le riektá mij juohkka sámegielagin le gielas adnet. Juohkka sámegielagin galggá riektá sámegielav adnet almulasj aktijvuodan vájku dal gánná árru. Uddni li dá riektá dássju sijájn gudi árru sáme giellaháldadimguovlon árru, gá sámelága giellanjuolgasusáj guoski dássju dájda suohkanijda. Danen beras luluj sámelága giellanjuolgasusáj rievddaduvvat, váj álles lánndaj guoski.

Almulasj háldadibme le stáhta duogen guoskavasj lágaj milta. Gá sámeláhka mierret sáme- ja dárogiella li avtaárvvusasj giela, bierru juohkka sámegielagin sæmmi riektá sámegiela adnuj dagu dárogielagin le dárustit. ILO-konvensjávnná 169 mierret ájnegis ulmutijjn le riektá gielasa oahppat ja adnet. Vuodna le dáv konvensjávnnávuollájtjállám, ja navti le vælggogis dilev láhtjet váj almulasj dievnastusá sámegiellaj fáladuvvi suohkanij, fylkkasuohkanij ja ietjá almulasj oajválattjaj háldadijn. Udnásj njuolgasusáj rievddam mierkki sámelága giellanjuolgasusáj álles lánndaj guoski, ja e ájnegis guovlojda ráddjiduvá. Dákkir rievddam aj udnásj háldadimguovlluj vájkkut.

Sámedigge diehtá Ráddidus le dálla sámelága giellanjuolgasusájst tjadádime ja boahhteájge háldadimmodellajst árvustallá. Sámedigge vuojnná dárboj dákkir tjadádimes gielladile, ieritjáhtema ja háldadimguovlo ádá suohkanij diehti. Boahhteájge háldadimmodella hæhttu iesjguhtik gielladilijst vuorodit váj máhtta gielav várajda váldet ja ávddánahttet daj dárboj milta ma li iesjguhtik giellaguovlon.

Gá sámelága giellanjuolgasusáj rievddaduvvi álles riikkaj guoskat, de le dárbo hiebadum njuolgasusájst dahkat. Sámedigge vuojnná soajttá hássstalussan muhtem suohkanijda Vuonan ietjasa sáme álmugav sámegiellaj dievnnot. Danen le dárbo ádá háldadimmodellas mij udnásj sáme

giellaháldadimguovlo sadjáj boahdá. Gå dán aktijvuodan giehtttop háldadimmodella birra de dat guosská almulasj dievnnomav sámegeiellaj mav Sámedigge adná almulasj ávdásvásstádussan. Sámedigge sihtá háldadimmodellav mij le guovte oassáj juogedum. Luluj vuogas jus da suohkana ma uddni li sáme giellaháldadimguovlon avta juohkusij biejaduvvi sierra njuolgadusáj. Dá suohkana de sjaddi giellaressurssasuohkanin gánná sáme álm mugin le vijdedum riektá sámegeielak dievnastusájda ja adnuj. Sámelága giellanjuolgadusá guosski aj ietjá suohkanijda, valla sidjij ælla sæmmi vijdes gájbbádusá. Muhtem guovdásj giellariektá hættuui lándav miehtáj gávnnut. Da li giellariektá ávddáskávlámánájda, riektá áhpadussaj sámegeielan ja –geiellaj, riektá varresvuohta- ja huksodievnastusájda sámegeiellaj, riektá almma riektásihkarvuohtaj ietjas giellas ja riektá girkkolasj dievnastusájda sámegeiellaj. Dákkir guovtejuogedum modælla gájbbet lijggeressursajt ja danen le dárbulasj giellaressurssasuohkana ja ietjá suohkana oadtju rammemávsov sámegeielak dievnastusájda stáhtabudsjehta baktu.

Sámedigge adná giellaressurssasuohkanijt ájnas aktisasj barggoguoymmen gå galggá sámegeielav bájkálatjtat nannit. Sámedigge le aktan barggagohtám gájkej suohkanij ma li sáme giellaháldadimguovlon guovtegeielakvuodarudáj ano vuoksjuj. Sámedigge vuojnna dárbov suohkana dájmalattjat barggi váj nanniji ja ávddánahtti sámegeielav suohkanijn. Guovtegeielakvuodadoarija mav Sámedigge háldat aneduvvá ávddánahttemdoarjjan giellaressurssasuohkanijda. Aktisasj barggosiehtadusáj baktu Sámedikkijn bæssá juohkka suohkan dájmajt jáhtuj biedjat ma hiehpi gielladilláj mij le juohkka suohkanin. Sámedikke ulmme le ienep suohkana sáme álm mugijn giellaressurssasuohkanin sjaddi.

Ulmme:

- Sámegeielak álm mugin galggá almma vejulasjuohta sámegeielav adnet almulasj háldadusá aktijvuodan.

Oasseulmme:

- Sámelága giellanjuolgadusá ælles lánndaj guosski
- Sáme giellaressurssasuohkana dájmalattjat barggi sámegeiela ávddánahttemijn.

Strategija:

- Dájmalattjat oassálasstet Sámelága giellanjuolgadusáj rievddamijda
- Buorre ålgodisævtojt giellaressurssasuohkanijda sihkarasstet

Økonomalasj birástagá

Økonomalasj ressursaj vádno le hásstalussan sihke Sámediggáj, suohkanijda, giellaguovdátja, skávlå ja ietjá ásadusá ma sámegeielajn barggi. Sámedigge miejnni muddo le dal stuoråp vuorodibmáj sámegeielas juohkka sebrudaksuorgen. Dát le ållu vuodulasj jus giellan galggi ávddánahttemvejulasjuoda. Udnásj birástakmávso ælla dågålattja, ja Sámedigge vuojnna dárbbbo le vijdes vuorodimes sámegeielak fålaldagåjs sebrudagån, sihke mij guosská rekutterimij ja fáhkaulmuttij áhpadibmáj ja sámegeielak fålaldagáj ávddánahttemijn.

Jus Sámedigge galggá fámov oadtjot sámegeiela ávddánime badjel ja dan ávddánahttema ávdås vásstedit de dat gájbbet viehka ållo ienep rudá Sámediggáj.

Sámedigge háldat 2012:n 65 millijávná sámegiellaj. Dájs li 53 millijávná njuolggadoarjja suohkanijda, fylkkasuohkanijda ja sámegiellaguovdátjijda. Da 12 millijávná li iesjguhtik prosjevtajda biejadum ma li Sámedikke jáhtuj biejadum, ja aj árnigijda masi bessá áhtsát. Sámedigge jahkásattjat oadtju áhtsámusájt gájt dal guovte gærddáj dajs rudájs ma juolلودuvvi. Viehka moadda buorre prosjevtajda rudájt áhtsi, valla gá moattes áhtsi de hæhttu garrasit vuorodit. Sámedigge doarjju aj sámegiellaguovdátjij, oahppogirjálásvuodav, oahpponævvobuvttadimev ja ietjá giellagullevasj dájma. Dájda aj moattes áhtsi ja hæhttu garrasit vuorodit.

Suohkana ja fylkkasuohkana ma li sámegiellaháldadimguovlon li jahkásattjat oadtjum sulle 45 millijávná krávná guovtegiellakvuodadoarjjan. Dá li rudá ma suohkanijda ja fylkkasuohkanijda juolلودuvvi guovtegiellak dievnastusfálaldibmáj. Dá li birástakmáksema majt Sámedigge jahkásattjat stáhtas oadtju. Guovtegiellakvuodadoarjja ij le lassánam ábbálasj haddegoarjnomá milta sebrudagán. Sámedigge oadtju rapportaj ja budsjáhtttadárbojt suohkanijda ja fylkkasuohkanijda juohkka jage. Sierraláhkáj suohkana diededi dárbahti ienep rudájt. Sámedikke oajvvadus jut sámegiella giellanjuolggadusá galggi álles lánndaj guoskat sjaddá vájkkudit suohkanijda ma juo li giellaháldadimguovlon ja guovtegiellakvuodadoarjja suohkanijda ja fylkkasuohkanijda. Sámedigge miejnni birástakmáksema sámegiellak dievnastusájdá hæhttuji njuolggá stáhtas suohkanijda ja fylkkasuohkanijda mannat. Almma gálo guovtegiellak dievnastusfálaldime aktivuodan hæhttuji vuodon gá birástakmáksemav mierret.

Sámedigge vuojnná dárbov sámegiellav nannit ja ávdđánahttet giellaressurssasuohkanijn. Sámedigge sihtá sámegiellav nannit dáj suohkanijn giellaávdđánahttema rudájt baktu. Dáv dahkap guhkesájjggásasj aktisasj barggosjehtadusájt baktu suohkanij gánná ulmijt mierret iesjguhtik suohkana dárboj milta giella vuoksjuj. Dájma hæhttuji jáhtuj biejaduvvat suohkana álmugij vuoksjuj ma sámegiella anov vijdet, sámegiellaj addnij lágov laset, ja sámegiellav vuojnnusij buktá sebrudagán. Rudá ma uddni stáhtas báhti galggi dássju mannat sámegiella ávdđánahttemij ja dájma dájda ma giellaávdđánahttemav giellaressurssasuohkanijn ávdet.

Sámegiellaguovdátja viehka buorre bargov dahki bájkálasj sebrudagán, ja li dájmalattja dagu giellakursaj ja sámegiella árenáj ásadijn. Sámegiellaguovdátja diededi jahkásasj rapportaj ja budsjáhtttadárbojt baktu dárbov le ienep dájmajs ma sámegiellav nanniji. Giellaguovdátja aj tsuojggiji ij le heva luohadahte jus rudá báhti jali e. Giellaguovdátjij ruhtadille hæhttu tjielggasit buoreduvvat jus galggi bessat guhkesájjggásattjat plánit bájkálasj sebrudagán dárboj milta. Dát tsuojggiduvvá aj sámegiellaguovdátjij árvustallamin. Sámedigge le gárves gehtjadit gáktu máhttep giellaguovdátjij ruhtadilev buoredit, valla miejnni ietjádá dagu suohkana, fylkkasuohkana ja guovdásj oajválattja hæhttuji ienep ávdásvástádusáv válldet váj giellaguovdátjij ruhtadille bárrán.

Sámedigge dárbaht buorre ja dájmalasj aktisasj barggoguoymijt gá galggap barggat sámegiella nannimijn ja ávdđánahttemijt iesjguhtik suorgen, duola dagu sámegiellaguovdátja ma viehka buorre bargov dahki bájkálasj birrasijn. Valla ælla giellaguovdátja juohkka sajen gánná sámegiella árru. Sámedigge adná ájnnasin barggat aktan ietjá sámegiella ásadusájt ja dájta nannit váj dájma jáhtuj biejaduvvi ma sámegiellav Sámev miehtáj nanniji. Ájnas le jut sámegiella ásadusájt giellamáhttudahka nanniduvvá ja jut nanos fáhkabirrasa sámegiellan ávdđáni duoppen dáppen. Návti sjaddi ienep dájma ja sámegiella nannusappo vuojnnusij boahdá. Gá vuorddep sámegiella ásadusájt galggi ienep ávdásvástádusáv válldet sámegiella ávdás, de hæhttu aj miellan adnet sámegiellan vádnuni bágo ja moallánagá moatten ádá sebrudaksuorgen. Dat gájbbet sámegiella ásadusájn li álgodisævto mai baktu máhtti dát ávdás dágálasj láhkáj vásstedit. Sámedigge le gárves dát ávdás vásstedit, valla gájbbet guovdásj oajválattja aj dát ávdás vásstedi.

Viehka buorre fálaldagá ja dájma li jáhtuj biejadum iesjguhtik ásadiddijis prosjæktan. Dá li dájma ma li buorre báhtusijt vaddám ja masi hæhttu stuoves ruhtadibme ásaduvvat. Galggap dáppe muhtem buojkulisájt nammadit. Sámegiella allaskávlá álessjattukáhpádimprográmma le moadda álessjattugijda vaddám vejulasjvuodav giellav oahppat. Dát prosjækta dal joarkká stuoves ruhtadimijn váj ájn ienebu bessi sámegiellav oahppat. Oarjjelsámegiella giellabiese le prosjækta mij le Nordlánda fylkkamánnes ja Svieriga sámekávlá dájmadagás jáhtuj biejadum. Giellabiese ja giellalávvggoma li viehka dábmará

læhkám gá galggá giellaáhpadasáv nannit. Sámediggediedádusán áhpadasá hárráj nammaduvvá aj man ájnas le jut giellalávvgoma stuoves ruhtadimev oadtju. Átsádallama oarjjelsáme guovlos vuosedi máná ja nuora sámeielav oahppi viehka jáhtelabbo gá dákkir giellalejrajda oassálassti. Galle le vejulasjvuodajs, sierraláhkáj rádjáguovlojn, áhpadiddjeressursajt Svierigin ja Suoman ávkkit, ja giellabiesetjáhkanimijn aktijdit. Da beras lulujin liehket stuoves fálaldagá ja gájbbedi økonomalassj ressursajt.

Ulmme:

- Sámeielan li buorre økonomalassj ålgodisævto

Oasseulmme:

- Lasedum birástakmávso stáhtas sámeiela ávdđánahttemij
- Birástakmákso sámeielak dievnastusfálaldahkaj njuolgga stáhtas suohkanijda ja fylkkasuohkanijda.

Strategija:

- Sáme almulasj nammadusáv ásadit mij guoradallá njuolgadásajt, fámov, ålgodisævto ja ávdásvástádusáv sámeiela vuoksjuj.
- Bærrájgæhttjat jut suohkanij ja fylkkasuohkanij guovtegielak dievnastusáj gálo kárttiduvvi
- Dilev láhtjet váj giellaprosjevta ma buoragit li vuorbástuvvam stuoves ruhtadimev oadtju.

Almaslaj ressursa

Giellamáhtudagá vánesvuohta le stuorra hásstalus juohka sebrudaksuorgen. Sierraláhkáj áhpadussuorgen, varresvuodasuorgen, riektásuorgen ja girkkon le dát læhkám stuoramus hásstalusáj gaskan sámeiela bargon. Moadda suohkanijn háldadimguovlon li læhkám gássjelisvuoda ietjasa vælggogisvuodajt ållidit mij guosská sámelága giellanjuolgadásájda danen gá almaslaj ressursa vádnuni. Jus sámelága giellanjuolgadásajt rievddá, gánná Sámedigge oajvvat dá galggi ålles lánndaj guoskat, de sámeielak fáhkaulmutij vánesvuohta sjaddá ájn vil ienebut vuojnnut. Álleslaj vuorodibme sámeielak barggijt åttjudit ja sámeiela áhpadime fálaldahka studentajda ja fáhkaulmutijda luluj ållu dárbulassj gá galggá sebrudagá boahhte dárbojt gábtjtjåt. Akta sivva dasi gá sámeiella ij vuojsa háldadusán aneduvá le jut sámeielak bargge vájlluji sámeiela fáhkaterminologijav ja ælla hárrájnam bargon sámástit. Dat mierkki áhpadasásadusá aj hæhttuji ávdásvástádusáv váldet mij guosská sámeielak studentaj áhpadibmáj. Studenta hæhttuji bessat sáme fáhkaterminologijav oahppat váj bessi sámeielav adnet virgenis gá li áhpadasájn ållim.

Sámeielak máhtudagá dárbbu ij le stuorre dássju almulasj ja suohkanlaj dievnastusfálaldimen, ájnat aj sosiála ja kultuvralassj fálaldagájn sebrudagán. Media, girjålajsvuohta ja guládallam li suorge manna sámeielak máhtudagájt dárba. Sierraláhkáj ájnas le mánáj giellaávdđánahttemij jut gávnnuui buorre sámeielak fálaldagá median, girjålajsvuodan ja kultuvran. Dárbulassj le jut sámeielaga iesjuhtik virgijda åggi, váj navti sihkarassá giellamáhtudagáv iesjuhtik sebrudaksuorgen. Butenschøn-nammadusá guoradallam aj ávdet dárbbu le sámeielav ávdedit dutkamgiellan ja javllá dutkamásadusá

hæhttuji dal ávdásvásstádusáv válddet kursajt fállat sámegiellan juohkka dásen. Sámedigge aj nammadusájn guorras jut sámegiela dutkam le vuodulasj gá galggá sáme fáhkagiela ávdánahttet, ja jut fáhkagiella le oassen gá galggá sámegiela tsieggit álles, ja navti sebrudakguodde giellan.

Ulmme:

- Sáme giellamáhtudahka juohkka sebrudaksuorgen.

Strategija:

- Ájn ienep sámegiela barggijt áttjudit
- Sámegeielav fáhkagiellan ávdánahttet
- Ienep áhpadimev áttjudit sámegiellaj ja –giellan dutkamin ja alep áhpan.

Giellafágalsj ávdánahttem

Terminologia ja giellateknologalsj ávdánahttem li ájnas álgodisævto sámegiela vuoksjuj. Giellafágalsj ávdánahttem hæhttu sebrudakávdánaimev tjuovvot, ja agev le ádá terminologijas dárbo. Terminologijaávdánahttema buoremus vuodo le gá ádá bágoj ávdánahttem álggá iesjguhtik fáhkasuorge dárboj ja sávdusáj milta, dagu gá mekaniikkafágalsj ja giellafágalsj máhtudahka aktiduvvá terminologijabargon. Teknologijaávdánahttem juohkka sebrudaksuorgen le viehka dárbulasj jus giella galggá iesjguhtik fáhkasuorgen aneduvvat. Terminologija vánesvuohta le stuorra hástalusán uddni. Sierraláhkáj le dát duodalsj oarjjel- ja julevsáme giela gáktuj. Árbbedábálsj bágo ja moallánagá aktan bájkkenamáj tjoahkkim li ájnnasa danen gá da sisadni árbbediedov mav hæhttu várajda válddet.

Giellateknologalsj tjoavddusa li ávkálsj ja buorre viehkenævo sihke giela adnuj ja áhpadibmáj. Buorre giellateknologalsj vædtsaga lulujin ájnnasa sámegiela nannit ja ávdedit.

Máná ja nuora li viehka dájmalasj addne ádá teknologijas vijdes gábdudagán digitála nævojs ja programmajs. Dá mánáj giellaadnuj vájkkudi, danen le ájnas jut dá aj sámegiellaj gávnuji. Dat guosská sihke programmajda, spelajda ja daj lágátja mobiillatelefávnájda, dáhtámasijijnájda, valla aj vuogas digitála æjvvalimsaje gánná máhtta sámegiellaj guládallat. Buorre sosiála næhttabájke gánná bæssá sámegiellaj guládallat lulujin ájnas giellaárená sierraláhkáj mánájda ja nuorajda gudi árru bájkijn gánná ietján ælla heva sámegiela árená.

Sáme merka iesjguhtik dáhtábásajn dahki duov dáv hástalusáv duola dagu gá galggá sáme bájkkenamáj registrerit. Teknologija hæhttu ávdánahttet dáhtábásaj, GPS:a, applikasjavnáj ja ietjá vædtsagij gáktuj váj sjaddá álkkep sáme merkajt dáj aktivuodajn adnet.

Álleslasj giellapolitihkka mierkki aj vuogas láhkáj riikkarájáj rastá barggat. Aktisasj terminologijaávdánahttem ja normerim le ájnas jus galggá sámegiela aktisasj vuodov sihkarastet. Hádje luluj jus sáme giela ávdánahttet iesjguhtik guovlluj, danen gá de soajttá gássjel sjaddá riikkarájáj rastá guládallat. Sámedigge le máttijt jagijt juo terminologijaprosjevtajt ja dálusj bágoj ja bájkkenamáj tjoahkkimav doarjjum, ja miján le moadda jage juo læhkám sierra ássudahka mij bájkkenamáj ja terminologijajn barggá. Danen li miján juo buorre mudduj sámegiela terma. Ávdál dá máhtti aneduvvat duola dagu oahppogirijn de hæhttuv kvalitehtav guoradit. Sámedigge nuortarijka aktisasjargos berus váj terminologija máhtta riikkarájáj rastá aneduvvat. Ulmme le terminologija

ávddánahttem, kvalitehta guoradallam ja normerim galggá dagáduvvat nuorttarijkaj aktisasj barggon mij sisadná sihke fáhka- ja giellamáhtudagáv.

Ulmme:

- Buorre giellateknologalasj tjoavddusa sámegiela gáktuj
- Sáme terminologija juohkka sebrudaksuorgen
- Sáme bájkkenamá registreridum ja vuojnnusij biejadum
- Dálusj bágo ja moallánagá li dokumenteridum ja li gieda ávdán

Oasseulmme:

- Teknologalasj tjoavddusa ma li sáme bokstávajda hiebaduvvam

Strategija:

- Viehkedit buorre sáme terminologija- ja báhkodáhtábássaj giellafágalasj ja giellateknologalasj birrasij siegen.
- Barggat dan vuoksuj jut ádá teknologija ja digitála nævo li hiebaduvvam ja ávddánahteduvvam váj bæssá sámegielav aj välljit.
- Nannit sáme terminologija ávddánahttemav
- Ájn vil sávrebud barggat árbbediedo ja sáme bájkkenamáj tjoahkkimijn.

Barggosuorgge 3: Giellaaddne

Akta Sámedikke ulmijs le lasedit sámegiela addnij lágov. Ajtu ij le alla addneláhko ietjastis makkirak sihkarvuolta jut giella galggá ávddánahttet ja vijddábut iellet, valla giellaaddnij *álldarjuohkem* le ájnas. Jus li moadda vuoras giellaaddne de dat merkaj sámegiela addne láhko ij lassána. Gá galggá giellaaddnij lágov lasedit da li gálmma ássje sierraláhkáj ájnasa; buolvas buolvvaj gielav dāmadit, sámegielak mánájgarde ja buorre giellaáhpadibme.

Gielladuvddem sijdan

Sámedikke ulmme le lasedit giellaaddnij lágov váj navti gielav nanni ja ávddánahtta. Giela addnijs báhti dárbo sebrudagán. Dát sjaddá viehka ájnas boahhteájggáj aj. Hásstalus le oadtjot ájnegisáv sámegielav välljitit. Ij Sámedigge jalik nágin ietjá almulasj ásadus nagá ájnegis ulmutja priváhta giellaanov stivrrit. Návti galggá diedon liehket. Vájku almulasj ásadusá e nagá ájnegis ulmuttij välljimav stivrrit, de le ájnas jut dille látjeduvvá váj priváhta välljima li almma välljima navti jut vejulasjvuoda li duohta. Hæhttu gávnnut systemma gānná sámegielav vuostasj giellan ietjasa mánájda duvdadit sjaddá jasska välljim. Sámegiella hæhttu liehket giella mij sebrudagás árvvon aneduvvá; sámegiela máhtudahka hæhttu sebrudagás aneduvvat ájnas máhtudahkan. Dáv danen gá priváhta välljim bæjválasj gielav sijdan le ájnnasamos ækton muhtem giela boahhteájge hárráj. Iehpeformála giellaáhpadibme buolvas buolvvaj je ájnnasamos garantia ielle sáme giela ávdás.

Sæmme báttá gá le juohkka ájna duogen bæjválasj gielav sijdan välljit de le aj juohkka ájna duogen sámegielav iesjguhtik aktijvuodan adnet. Juohkkahattjan le ávdásvástádus bisodit, ávddánahttet ja duvdadit gielav boahhte buolvvaj. Ájnas le juohkkahasj ávdásvástádusáv välldá, ja sámegielav juohkka

aktijvuodan adná. Dárbulasj le aj jut sij gudi gielav buoragit bukti, ávddán manni buorre ávddágávven ja li diedulattja gielav adnet juohkka aktijvuodan. Dákkir ávddágáve mávtástahti ja arvusmahti giela adnuj, ja sæmme báttá lassán aktisasj diedulasjvuohta giellaano birra.

Ulmme:

- Sámeigiella duvdeduvvá buolvas buolvvaj sijdan

Strategier:

- Arvusmahttet æjgádiht sámeigiellav sijddagiellan válljit
- Låggnit sámeigiellav sijddagiellan ávkálasj ja árvulasj mærrádussan.

Gielladuvdadibme sijda ålggolin

Sámeigiellav mánåjårde ja buorre giellaåhpadieme skåvlån li åjnas vájkkudimnævo sámeigiellav mánåj giellaåvddånahttemav doarjjot. Sámeigiella mánåjårdijn ja skåvlåjn guovte ietjå sámeidiggediedådusåjn giehtadalåduvvi, ja danen ep galga dåppe dåj guokta sebrudakåsådusåj rollav snivva guoradit. Mij guosskå sámeigiellav mánåjården ja skåvlån de ajtu sihtap dættodit man åjnas le jut da mánå gejn le sámeigiella sijddagiellan bessi gielasa vijddåbut åvddånahttet mánåjårde ja skåvlå baktu. Mánåjårde ja skåvllå hæhttu vuogijt gávnnat váj dåt ajtu dåhpåduvvå. Dáv máhttå duola dagu dahkat diedulasj våljjimij baktu mánåjårddemodellåjs ja åhpadiemodellåjs iesjguhtik sámeigiellav juohkusij. Vuosedip Sámediggediedådussåj åhpadieme hárråj gånå dåt håsstalus aj giehtadalåduvvå.

Moatten sáme fámiljan uddni ij le sámeigiella sijddagiellan ja e nagå sámeigiellav bæjvålasj giellan duvdadit mánåjdiså. Stuorra oasse sijåjs ajtu sihtå sijå mánå galggi bessat sámeigiellav oahppat. Dákkir dilen gå æjgåda iesj e sámeigiellav buvte sjaddi mánåjårde ja skåvlå sierrålågås åjnas gielladåmadiddje. Diehtep Aotearoa/ New Zealand våsådusåjs jut mánåjårde li læhkåm åjnnasa gå måori giellav oalle buoragit li ællåskahttåm. Vuonan vuojnep aj suohkanijn ma li sáme giellahåldadimguovlo ålggolin oahppe rekrutteriduvvi sámeigiella åhpadiemåj sáme mánåjårdijs. Danen le åjnas sáme mánåjårdijt nannit váj aj máhtti liehket buorre giellaoahppamårenå mánåjda. Våj galggå nahkat sámeigiella hoallij lågov lasedit de le viehka åjnas jut dåtjta aj bessi sámeigiella åhpadiemåj mánåjården ja skåvlån våljjit.

Dákkir dilijn gånå æjgåda e sámåsta gåjbbet giellaåhpadieme sierrålågåsj dårjav båkålasj sebrudagån, ja ållu åjnas le jut gávnnuui årenå gånå mánåj giella ja giellaoahppam dårjav oadtju. Våsådusåj baktu årvvedip sámeigiella nubbenigiella åhpadieme baktu ij aktak guovtegiellagin sjatta. Giellaårenå hæhttuui mánåjårdij ja skåvlåj ålggolin åvddånahtteduvvat váj giellaåhpadieme dågålasj læhkåj sihkarduvvá.

Ulmme:

- Nanos åhpadiemodella sámeigielan vuostasjgiellan
- Mánå gejn le sámeigiella nubbenigiellan galggi almma guovtegiellaga
- Ienep dåtjta bessi sámeigiellav oahppat

Strategija:

- Nanos áhpadimodella sámegiela áhpadussaj vuostasj- ja nubbengeiellan galggi ávddánahteduvvat
- Doarjjot ienep ja ádå giellaárenáj ávddánahttemav

Sámegiela álgoáhpáduš állessjattugijda

Dárojuhttempolitiikka diehti li moadda állessjattuksáme gudi ælla sámegiela oahppam. Sámegiela álgoáhpáduš állessjattugijda le dárbulasj ja ájnas sámegiela ávddánahttemij. Jus állessjattuga galggi bessat oasev válldet sámegiela joarkkaj, de hættuui iesj giela buktet. Sáme giellaguoradallam 2012 vuoset ulmutja sihti sámegiela oahppat. Berustibme le tjielggasamos sijáj gaskan gudi javlli juogu de ”dåssju dádjadi”, ”bukti vehi” jali ”bukti sámegiela”. Sijáj gaskan sulle lahkke javlli sihti ienep sámegiela oahppat. Sijáj gaskan gudi e majdik sámegiela dádjada le berustibme vehi binnep, sijáj gaskan sulle 40 % árvustalli sámegiela oahppet ájge bále. Jus galggap állidit ulmev ienep sámegiela addnij ja ienep vejulasjuoda sámegiela adnuj de hættuui dáttja aj sámegiela oahppat.

Álgoáhpáduš állessjattugijda hættu ietjá láhkáj hiebaduvvat gå mánáj ja nuoraj áhpáduš. Álu li állessjattugijn fámilja ja stuoves barggo. Sáme giellaguoradallam 2012 vuoset badjel 30 % diededi áhpáduš sijdábjken le ækton jus galggi nahkat sámegiela oahppat. Ietjá ájnas ævto ma hættuui sajenis li álgoáhpáduš vejulasjuoda ja álbes kursa.

Sámedigge ruhtat vídájahkásasj sáme állessjattukáhpádušprográmmav mij Sáme allaskávlås jádeduvvá. Prosjevta sisadno le Sáme allaskávlå giellaguovdátij siegen fállá álgoáhpáduš sámegiela állessjattugijda. Sáme allaskávlå le oahppolánajt dahkam majt kursa tjuovvu, ja sij aj lågådalli. Kursa maŋgela bessi studenta eksámav válldet Sáme allaskávlån. Sáme allaskávlå le aj fágalattjat giellaguovdátij barggijt bagádallam. Prosjevta li moadda ávkálasj átsádallamijt oadtjum ja dat aneduvvá vuorbástuvvam. Tråmså universitehta le aj muhtem giellaguovdátij muodugasj aktisasj bargov ásadam. Vuojnnet buoragit li vuorbástuvvam danen gå oassálasste bessi sámegiela kursav sijdábjken válldet sæmmi báttå gå eksámav bessi allaskávlån/universitehtan válldet ja dassta oahppotjuorgajt oadtju. Gå dákkir vuohke állessjattugijt áhpáduš le nav buoragit vuorbástuvvam de hættu dákkir aktisasj bargguj stuoves ruhtadimev áttjudit. Gå barggá sámegiela bisodimijn ja ávddánahttemijn de le ájnas jut stuoves ja guhkesájggásasj fáladagå gávnnuui gånå állessjattuga bessi sámegiela oahppat.

Oahppolihto li ájnas állessjattukáhpádušárená. Da li juo máttijt jagijt giella- ja kultuvraáhpáduš tjadádam. Sámedigge vuojnå dájnsj sjaddá ájn ájnas roalla boahhteájggáj sámegiela ja kultuvra ávddánahttema bargon. Sierraláhkáj ájnas le sijá roalla árenájt ásadimen gånå sámegiela máhtta iesjuhtik kurssaaktijvuodan aneduvvat. Sámedigge vuojnå aj dárbov sijá dájmv nannit váj vijdes kurssafáladagájt ja giellaárenájt bisot.

Ulmme:

- Hiebadum álgoáhpáduš sámegiela állessjattugijda gåggu sij árru
- Ienep dáttja galggi bessat sámegiela oahppat

Strategija:

- Barggat váj aktisasj barggo áhpadusásadusáj ja giellaguovdátjij gaskan buorre álgodisævtojt oadtju.
- Barggat dan vuoksjuj jut sáme oahppolihto buorre álgodisævtojt oadtju

Giellaguodde

Giellaguodde li viehka ájnasa gá galggá giela addnij lágov lasedit. Sáme giellaguoddijn le árvulasj máhtto sámezielaj birra, mav sjaddá dárbulasj ávkkít gá sámeziela ávddánahttemijn barggá. Moadda boarrásijn le viehka buorre njálmálasj sámeziela máhtto, siján le valjes báhkoboannudahka ja li bisodam sáme hállamvuogev. Mij dábalattjat giellaguoddev ierit sujsta guhti le gielav ienep formálatattjat láhkáj oahppam skávlá baktu, le giellaguodde gullá ja diehtá makkir bágo ja moallánagá duon-dán dilen adná. Ziela boahhteájge sihkarasstemdiehti le ájnas jut nav moattes gá vejulasj gielav oahppi giellaguoddij baktu. Giellaguodde le viehka ájnas ressursa mij luluj viehka ienebut ávkkiduvvat, sihke áhpadusán, dutkamin ja vuorrasappoj ja nuoraj guládijn.

Giellaguoddijn árbbedábálasj sáme æládusáj dagu ednambarggo, boatsojsujtto, miehtstestallam ja guollim li ájnas máhto sáme ziela, dábij ja árbij birra. Ziella le agev læhkám nanos vuodoæládusáj, ja iesjguhtik æládusá li læhkám ájnasa sámeziela guodden ja sáme árbbediehtuj. Návti ij le vuodoæládusáj ziella ájnas dássju sáme ziellaávddánahttemij, ájnat aj gá galggá sáme árvojt ja árbbediedojt járkadit. Dán aktijvuodan le viehka ájnas jut árbbedábálasj sáme æládusaj roalla ziellaohppamárenán várajda váldeduvvá ja joarkká, váj ziella ja ájnas árvo bisoduvvi ja boahhteájggáj joarkki.

Ulmme:

- Giellaguodde dájmalattjat aneduvvi váj gielav joarkká sihke formála ja iehpeformála árenájn

Strategija:

- Giellaguodde aneduvvi dájmalasj ressursan ziellaáhpadusán ja iesjguhtik ziellaárenán.
- Barggat váj skávlá ja mánájgarde ájn ienebut máhtti aktan barggat árbbedábálasj æládusáj zielladuvddemárenáj vuoksjuj.

Barggosuorgge 4: Sámeziela adno

Almma vejulasjvuoda sámezielav adnet almulasj ja priváhta aktijvuodajn le viehka ájnas gá galggá sámeziela anov vijdedit. Uddni ælla dágalasj sámezielak fáladagá sebrudagán, ja ziellaaddne vásedi sijá vejulasjvuohtha sámezielav adnet ráddjiduvvá. Dát le dille majna Sámedigge ij le dudálasj. Ájnas le ziela boahhteájggáj jut sámeziella adno viehka álov vijdeduvvá juohkka sebrudaksuorgen.

Diedulattja sámeziela vuoksjuj

Ienemus sámezielak állessjattuga li guovte- jali moattezielaga. Ziellabirrasin gánná ienepláhko ziela álu sajev válddá le dárbulasj nannit ziellaválljima máhtov ja diedulasjvuodav. Ájnas le sámeziela boahhteájge gáktuj jut guovtezielak vállji sámezielav adnev nav moatten aktijvuodan gá ber máhtta.

Váj giellaválljim álkkebun sjaddá de le aj viehka ájnas jut avtagielak ienepláhkogielaga dádjadi guovtegielaga giellaválljimav. Jus giellaválljim agev le dav dan duogen jut gájka galggi dádjadit mij javladuvvá, de vejulasjvuoda sámásttit tjielggasit binnu.

Váj sámegeiella galggá ielle giella boahhteáiggáj aj de hæhttu giella välljiduvvat ja aneduvvat sijddagiellan ja buolvaj gaskan duvdaduvvat. Dárbbbo le aj giella ienep árenájn gullu sebrudagán. Dát gájbbet buorre sebrudakplánimav, ja állo bargov sihka almulasj ja priváhta ásadusájs aktan ájnegis giellaaddnes. Dárbbbo le ájn vil diedulattjan sjaddat man ájnas le sámegeielav ienep aktijvuodan adnet. Juohkka ájnna giellaaddne, politihkkár, ásadus ja almulasj háldadus hæhttu *válljit* sámegeielav adnet.

Stuorra ávdásvástádus le juohkka ájnna giellaaddne duogen, valla Sámedigge sihtá aj ásadusáj ja politihkkárij duohkáj dáv ávdásvástádusáv ájn ienebut biedjat. Sáme ásadusá ja politihkkára li ávddágává sáme sebrudagán ja siján le állo fábmó. Dá hæhttuji ájn ienebut mielanækto gielav ienebut adnet vijddásap aktijvuodajn, sæmmi báttá dagu hæhttu mielanækto gielav sujttit. Dat mierkki Sámedigge ájn vil ienebut hæhttu dættodit sámegeielav ietjas bæjválasj dájman adnet. Median le sierralágásj ájnas roalla giellatrendbiedden. Mielanækto sámegeiela adno luluj giela stáhtusav lápptit. Sámegeiella galggá liehket giella mij dájmalattjat aneduvvá sihke ájnegis ulmutjijs ja ásadusájs. Dát vijdet sámegeiela anov ja dan stáhtusav ja árvov láppti.

Dán aktijvuodan le aj ájnas dættodit sáme gudi ælla bessam sámegeielav oahppat hæhttuji rahtjat váj gielav ruopptot váldá. Sámedigge sihtá ienep dættov man ájnas le gielav állessjattugin oahppat. Sámedigge ij máhte ájnegis ulmutjij priváhta giellaanov stivrit, valla Sámedigge galggá barggat dan vuoksuj jut gávnnuui buorre vejulasjvuoda gielav oahppat ja buorre giellaárená.

Ulmme:

- Sámegeiella dájmalattjat aneduvvá juohkka sebrudaksuorgen

Oasseulmme:

- Buorremielakvuoha sámegeiela vuoksuj

Strategija:

- Ásadusáj ja organisasjavnáj siegen ásadit diedulasjvuodav man ájnas le sámegeielav adnet sihke njálmálatattjat ja tjálatattjat
- Barggat dan vuoksuj jut ásadusá ja organisasjavná ietjasa sámegeiela ja –kultuvra máhtudagáv lasedi.

Sáme giellaguovdátja

Sáme giellaguovdátja li viehka ájnnasa sámegeiela ávddánahttemin. Da li sierraláhkáj ájnnasa lahkabirrasin ja viehka állo dájmajt ietjasa guovlojn álgadi. Giellaguovdátja le Sámedikke ájnnasamos aktisasjarggoguoymij gaskan iesjguhtik giellaguovlon. Giellaguovdátjij hásstalus le jut ælla stuoves álgodisævto. Giellaguovdátjij guoradallam mav Norut Áltá 2012 gidá dagáj duodas dárbbbo le ulmutjijs ja rudájs.

Sámedigge berus gielladájmaš vuohkasap ávdásvásstádusjuohkemis ja koordinerimis, ja dan aktijvuodan li giellaguovdátja luondulasj aktisasj barggoguoyme. Sáme giellaguovdátjiin le stuorra potensiála sáme gielav vijddábut lápptit.

Sámedigge le ávdđála dættov biedjam man ájnas le jut ienep tjáppagirjålasjuohta, oahpponævo ja giellateknologasj vædtsaga dagáduvvi ja dát le lahkasiš giellaguovdátjiida tjanádum. Dát mierkki giellaguovdátja ja oahppoásadusá hæhttuji ájn lagábut aktan barggat. Sæmmi láhkáj le dárbo jut giellaguovdátja ja árbbedábålasj ælådusá aktan barggi váj sáme árbediedov ja teknologijav nanni ja ávdđánahtta. Sámedikke mielas li giellaguovdátja luondulasj vásstediddje gá galggá áđå giellaárenájst ásadiš ja dajst ieme vijdábut ávdđánahttet. Giellaguovdátjiš buvtadime giellaáhpadiš aktijvuodan le árvulasj ja bierris ájn ienebut almoduvvat ja bigoduvvat. Næhttaportålla Aktan.no le luondulasj tjohkkimbájkke giellaguovdátjiš bargojiida ja almodimiida aj.

Ulmme:

- Dájmalasj ja ielle sáme giellaguovdátja

Strategija:

- Aktan giellaguovdátjiš gehtjadiš sijá rállav sáme giela ávdđánahttemin
- Áttjudiš stuoves ruhtadimárnigijt giellaguovdátjiida.

Giellaárená

Ájnas ækton jus sáme giella galggá bisoduvvat ja vijddábut ávdđánahteduvvat le jut gávnnuši giellaárená gånå giela ajtu aneduvvi. Ulme sáme gielav bæjvålasj giellan áttjudiš li gássjela ållidiš jus ij besa gielajst bæjvålasj iellemin, almulasj aktijvuodan jali gulådallamin adnet. Moatten sajens ij le sáme giella luondulasj oassens árkkabiejves, ja dæssju muhtem gallegasj árená gávnnuši gånå giella aneduvvá. Giellaárená li ájnas vædtsaga gá galggá æjvvalimsajijt ásadiš gånå sáme giella gullu ja vuojnu. Sierraláhkáj le dát ájnas dæppe gånå sáme giella le unnepláhkogiella.

Hæhttu dilev láhtjet alma sáme giela adnuj sebrudagån árenáj ja æjvvalimsajijt baktu mánájda, nuorajda ja ållessjattugijda. Giellabiese ja giellalávvgoma li viehka dábmaras læhkám gá galggá giellaáhpadusáv nanni. Átsådallama oarijelsáme guovlos vuosedis máná ja nuora sáme gielav oahppi viehka jáhtelabbo gá dákkir giellalejrajda oassålassti.

Mánájda ja nuorajda gudi sáme giela áhpadišev skåvlån oadtju ja gejn ij le heva gielalasj doarjja bájkålasj birrasin li giellabiese viehka ájnnaš buorre giellaávdđánahttemij. Dákkir fáladagá ålu prosjevtaj baktu fáladuvvi ja ælla stuoves fáladagá. Dárbo le árvustallat jus giellabiese galgalulujin oassens dábålasj oahppofáladagås ja skåvlájda hiebaduvvat. Dáv aj dagástallap Sámediggediedádusån áhpadusá hárráj.

Ulmme:

- Sáme giela giellaárenáj valjesjuohta

Strategija:

- Vuogas giellaárenájst ásadiš ma doajmmi gielalasj doarjjan lahkabirrasin

Sáme gielav vuojnusij buktet almulasjvuodan

Sáme giella vuojnusij boahká tjállemgiela baktu. Danen le ájnas dilev láhtjet váj tjállemgielav bæssá ájn vil ienebut adnet. Vájku boarrásamos tjállusa sáme giellaj li moadda tjuohte jage vuorrasa, de le dájmalasj adno tjálalasj sáme gielas sáme gielak álmuga gaskan viehka ádáájjgásasj ájádus mij vijddánij láchkámgiellan esski gá áskulasj tevsta almoduvvin. 1970 jagij rájes vijddánij sáme gielak girjálásjvuohta, valla esski gá sáme giella áhpadimgiellan sjattaj vuodoskávllán de sjattaj buorep vuodo dájmalasj adnuj sáme tjállemgielas sihke láchkám- ja tjállemgiellan. Gá sierra sáme oahppoplána juohkka skávlláfáhkaj báhtin 1990-lágo láchpan sjattaj dat miehtebieggan sáme tjállemgiela ávddánimen mij lij buorre vuodo oahppijda tjálalasj sáme giela adnuj. Hásstalusá sáme gielav vuojnusij buktet báhti dassta gá tjállemgielan le viehka oanes histávrrá skávlláaktijvuodan ja viehka stuorra ærádusá iesjguhtik giellajuohkusij gaskan.

Sáme gielav vuojnusij biedjat le sihke ulmme ja vædtsak. Galbaj, dájda, dokumentaj, næhttabielij ja tiekstima baktu giella vuojnusij boahká. Giella mij vuojnno le vuodulasj viehkenævvo sæmme báhtá gá aj giellaj ienep stáhtusav vaddá.

Sáme bájkkenamáj adno ja vuojnusij bukten le ájnas giella- ja kultuvrraávdediddje doajmma. Ájnas le sáme bájkkenamáj systemáhtalattjat registrerit ja tjoahkkít, sierraláhkáj dakkir guovlojn gánná ij le heva ávdutjis tjoahkkidum. Dán aktijvuodan le ájnas sáme nammafágalasj arkijjav tsieggít váj namá li álkket giedaj ávdán.

Media ja girjálásjvuohta gielav vájkkudi, danen le ájnas jut sáme girjálásjvuohta almoduvvá manna le buorre giella madi sæmme bále le álldarjuohkusij hiebaduvvam ja láchkámgielav árvusmahtá. Median le ájnas roalla sebrudagán, ja navti le siján stuorra ávdásvástádus sihke vuojnusij buktenis, buorre giela ávdás, ja jut vatteduvvi fáladagá ma li siegen giellaanov nannimin ja ávdedimen. Filma mánájda ja nuorajda li ájnas gielladuvdadiddje. Danen li filma gánná besa sáme gielav válljit juogu de ságastimgiellan jalí tækstagiellan ájnasa mánáj giellaávdánahttema vuoksjuj. Sámedigge vuojnna dárbov nuorttarijkaj aktisasj bargos Sáme parlamentáralasj ráde ja nuorttarijkaj sámeminisstaraj tjadá váj sáme giella vijddásap sajev oadtju tv-kanálajn, dvd-filmajn ja internæhttabájkijn ma li mánájda ja nuorajda.

Ulmme:

- Sáme giella le anon ja vuojnusin juohkka árenán sebrudagán

Strategija:

- Sáme gielav ja kultuvrav vuojnusij buktet
- Ienep girjálásjvuoda, avijsa ja bláde almodusá sáme giellaj
- Ienep tjálalasj sáme giela adno digitála mediájn.

Vájkkudusá ruhtadilláj ja háldadussaj

Dát diedádus gávvit dárbojt ja hásstalusájt ma li sebrudagán, madi tjoavddusij buktá gáktu sáme giela dilev buoredit. Dán diedádusá baktu, ja buorre aktisasj barggon guovdásj oajválattaj vuorddá Sámedigge ruhtadille sáme giellaávdánahttemij Vuonan viehka álov buorrán. Sámedigge jáhkka

guovdásj oajválattja állidi dajt ulmijt ma li biejadum, váj Sámedigge ja ietjá oassálasste oadtju daj rudálasj ja háldaduslasj birástagájt majt dárba j jus galggá sámegiela stáhtusav ja anov lasedit.

Sámedigge diehtá dát diedádus mierkki stuorra rievddama boahtemin. Lága hættu rievddaduvvat, fábm o ja ávdásvástádus hættu tjielgaduvvat. Sæmmi báttá hættu rúdálasj ressursa laseduvvat dagu juo lip nammadam. Rievddama majt Sámedigge dáppe oajvvat mierkkiji moadda lága rievdaduvvi váj sámegiela oadtju iesjguhtik riektáv giellaj. Dat mierkki aj Sámedikke ja ietjá aktoraj fábm o málssu. Dát le alvos barggo mij gájbbet snivva tjadádimev. Danen le Sámedigge oajvvadam sáme almulasj nammadus (SAN) namamduvvá manna li ájrrasa ráddidusás ja Sámedikke. Dán nammadusán hættu mandáhtta guoradallat lágaj ja fámo rievddamav sámegiela vuoksjuj. Vijddábut hættu nammadus álgodisævtojt, vásstediddje vidjurijt ja sáme gielladájmaj koordinerimav tjadádit ja rievddadusájt oajvvadit. Sámediggá vuorddá mij galggap nammadusá mandáhtav hábbmit.

Diedádusáv jahkásattjat tjuovvol Sámedikke jahkásasj budsjehta baktu gánná dájma ma iesjguhtik ulmijda hiephi vuoroduvvi. Sámedikkeráde árvustallá doajmmaplánajt dahkat muhtem barggosuorgijda. Diedádusán le guhkesájggásasj perspektijvva ja luondulasj le dav vas gehtjadit gálmá-nielje jage duogen váj árvustallá makta Sámedigge le diedádusá ulmijt állim.

Girjálásjuohta

Litteraturliste

1. Grunnloven. LOV 1814-05-17 nr 00: Kongeriget Norges Grundlov, given i Rigsforsamlingen paa Eidsvold den 17de Mai 1814
<http://www.lovdato.no/all/hl-18140517-000.html>
2. Sameloven. LOV 1987-06-12 nr 56: Lov om Sametinget og andre samiske rettsforhold
<http://www.lovdato.no/all/hl-19870612-056.html>
3. Opplæringslova. Lov om grunnskolen og den vidaregåande opplæringa
http://www.lovdato.no/cgi-wift/wiftdles?doc=/app/gratis/www/docroot/all/nl-19980717-061.html&emne=OPPL%26C6RINGSLOV*&
4. Barnehageloven. LOV 2005-06-17 nr 64: Lov om barnehager
<http://www.lovdato.no/all/hl-20050617-064.html>
5. Forskrift om endring i forskrift om fosterhjem
http://lovdato.no/cgi-wift/wiftdles?doc=/app/gratis/www/docroot/ltavd1/filer/sf-20120315-0226.html&emne=fosterhjem*&
6. Forskrift om endring i forskrift om tilsyn med barn i barneverninstitusjoner for omsorg og behandling
http://lovdato.no/cgi-wift/wiftdles?doc=/app/gratis/www/docroot/ltavd1/filer/sf-20120315-0227.html&emne=barneverninstitusjon*&
7. Stadnamnlova. LOV 1990-05-18 nr 11: Lov om stadnamn
<http://www.lovdato.no/all/hl-19900518-011.html>
8. FNs konvensjon om barnets rettigheter . (AN:a mánájkonvensjávnná) Mierredum Aktidum nasjavnájs, basádismáno 20.bve 1989. Tjårggidum Vuonas, ádájakmáno 8.bve 1991. Ádástuhtedum járggálibme sijnuktjamáno 2003 bievddegirjelasásáj.
http://www.regjeringen.no/upload/kilde/bfd/bro/2004/0004/ddd/pdfv/178931-fns_barnekonvensjon.pdf
9. FNs internasjonale konvensjon om sivile og politiske rettigheter. Mierredum Aktidum nasjavnájs, javllamáno 16.bve 1966. Tjårggidum Vuonas, ragátmáno 13.bve 1972. Doajmmagádjij sijnuktjamáno 23.bve 1976.
<http://www.regjeringen.no/nb/dep/ud/dok/veiledninger/2004/iccpr.html?id=88149>
10. ILO-konvensjon nr. 169 om urfolk og stammefolk i selvstendige stater. Mierredum ILO:as oajvvekonferánsan bietsemáno 27.bve 1989. Tjårggidum Vuonas, bichtsemáno 20.bve 1990. Doajmmagádjij sijnuktjamáno 5.bve 1991.
<http://www.regjeringen.no/nb/dep/fad/tema/samepolitikk/midtspalte/ilokonvensjon-nr-169-om-urbefolkninger-o.html?id=451312>

11. Europeisk pakt for regions- eller minoritetsspråk. Mierredum Europarádes 1992. Tjårggidum Vuonas jagen 1993. Doajmmagádjij sjuuktjamáno 1.bve 1998.
<http://conventions.coe.int/treaty/en/Treaties/Html/148.htm> (Engelsk versjon)
http://www.coe.int/t/dg4/education/minlang/textcharter/Charter/Charter_no.pdf (Norsk oversettelse - ikke offisiell)
12. FNs erklæring om urfolks rettigheter. Mierredum AN:a oajvvetjáhkanimen ragátmáno 13.bve 2007.
http://www.regjeringen.no/nb/dep/fad/tema/samepolitikk/internasjonalt_urfolksarbeid/fns-erklaring-om-urfolks-rettigheter1.html?id=629670
13. Nordisk samekonvensjon. Utkast fra finsk-norsk-svensk-samisk ekspertgruppe 26. oktober 2005.
http://www.regjeringen.no/Upload/AID/temadokumenter/sami/sami_samekonvensjon_norsk.pdf
14. Sámedikkeráde politihkalasj álggemtjiegadus. Politihkalasj vuodo Sámedikke ieneplågoráde ájgegávdan 2009-2013.
<http://www.samedigge.no/Sammedikke-birra/Organisasjaavnaa-struktuvrra/Samedikkerade>
15. Sametinget (2012): *Sametingets budsjett 2012*.
<http://www.sametinget.no/Dokumenter>
16. Sametinget (2011): *Nye tildelingskriterier for tildeling av tospråklighetsmidlene (sak SP 11/11)*
http://innsyn.e-kommune.no/innsyn_sametinget_norsk/wfdocument.aspx?journalpostid=2011003617&dokumentid=303959&versjon=7&variant=A&
17. *Samarbeidsavtale mellom Sametinget og kommuner og fylkeskommuner om bruken av tospråklighetsmidlene 2012*
<http://www.sametinget.no/Dokumenter>
18. *Samarbeidsavtale mellom Sametinget og fylkeskommuner*
<http://www.sametinget.no/Dokumenter>
19. Fornyings-, administrasjons- og kirkedepartementet (2011): *Sáme gielaj doajmmapládna (2009-2013)*.
http://www.regjeringen.no/nb/dep/fad/tema/samepolitikk/samiske_sprak/handlingsplan-for-samiske-sprak-.html?id=563658
20. James Anaya FNs spesialrapportør om urfolks rettigheter (2011): *Rapport om situasjonen for samer i Norge, Sverige og Finland* (engelsk versjon)
<http://unsr.jamesanaya.org/country-reports/the-situation-of-the-sami-people-in-the-sapmi-region-of-norway-sweden-and-finland-2011>
21. Sámi allaskuvla (2012): *Samiske tall forteller 5*. Rapport1/2012. Guovdageaidnu: Sámi allaskuvla.
<http://www.sametinget.no/Dokumenter>

22. Samisk Nærings- og Utredningssenter (2000): *Undersøkelse av bruken av samisk språk. Om bruken av samisk språk blant privatpersoner i samiske områder, offentlige institusjoner, samiske organisasjoner og samiske bedrifter*. Rapport. Tana, SEG.
23. Rasmussen, Torkel (2005): *Jávohuvvá ja ealáska. Davvisámegielaiguid demografijja ja buolvvaidgaskasaš sirdaseapmi Norggas ja Suomas*. Romsa: Romssa universitehtta
24. Solstad, Karl Jan (red.) (2012): *Samisk språkundersøkelse 2012*. NF-rapport nr. 9/2012. Bodø: Nordlandsforskning
<http://www.sametinget.no/Dokumenter>
25. Butenschøn, Nils A. (2012): *Langs lange spor - om samisk forskning og høyere utdanning*. Oslo: Utvalg for samisk forskning og høyere utdanning.
http://www.regjeringen.no/upload/KD/Vedlegg/Forskning/rapporter/Langs_lange_spor.pdf
26. Angell, E, Varsi Balto, A. M., Josefsen, E, og Pedersen, P, og Nygaard, V (2012): *Kartlegging av samisk perspektiv i kommunesektoren*. Rapport 2012:5. Alta: Norut.
<http://www.norut.no/alta/Norut-Alta-Alta/Publikasjoner/Rapporter/Kartlegging-av-samisk-perspektiv-i-kommunesektoren>
27. Nygaard, V, Varsi Balto, A. M, Solstad, M, Solstad, K. J (2012): *Evaluering av samiske språksentre 2012*. Rapport 2012:6. Alta: Norut.
<http://www.sametinget.no/Dokumenter>
28. Skålnes, Sigrid og Margrete Gaski (2000): *Tospråklig tjenesteyting. Brukerundersøkelse i forvaltningsområdet for Samelovens språkregler*. Prosjektrapport 2000:17. Oslo: NIBR.
<http://www.nibr.no/filer/2000-17.pdf>
29. Andersen, Svanhild ja Strömrgren, Johan (2007): *Sámelága giellanjuollggadusaid evalueren*. Guovdageaidnu: Sámi instituhtta.
<http://www.regjeringen.no/upload/KKD/Kultur/Evaluering%20av%20samelovens%20spr%C3%A5kregler.pdf>
30. Brenna, Wenke (2005): *Samene i rettsystemet. En undersøkelse om språklige og kulturelle barrierer i samhandlingen mellom samiske brukere og rettsystemet i Finnmark*. Tana: ČálliidLágádus.
31. Eira, Inger Marie Gaup (2001): *Samisk språk i Norden - Status og domeneutredning*. Utredning nr. 3 2001. Guovdageaidnu: Sámi Instituhtta/Nordisk Samisk Institutt
32. Pettersen, Torunn og Johanne Gaup (2001): *Kartlegging og utredning av offentlige samiske informasjonstjenester*. Guovdageaidnu: Sámi Instituhtta/Nordisk Samisk Institutt.
http://www.samit.no/Elekdok_Utred2001-01_Sami_Off_Info.pdf
33. Sametingets språkstyre (2004). *Bruken av samiske språk . Undersøkelse*. Guovdageaidnu : Sametinget
34. Sametingets språkstyre (2008). *Bruken av samiske språk . Undersøkelse*. Guovdageaidnu : Sametinget.

35. Samediggi (2004). *Sámegiella lea čaffat! Samediggeráđi dieđáhus sámegiela birra*. Kárášjohka: Samediggi.
36. SOU 2006:19: *Att återta mitt språk. Åtgärder för att stärka det samiska språket Slutbetänkande av Utredningen om finska och sydsamiska språken*. Stockholm: Statens offentliga utredningar.
http://www.jokkmokk.se/Filer/Utvecklingsenheten/Minoritetsspr%C3%A5k/Att_aterta_mitt_sprak_1.pdf
37. King, Jeanette. 2001. "Te Kōhanga Reo. Māori Language Revitalization" I Hinton, Leanne og Ken Hale (red) *The Green Book of Language Revitalization in Practice*. San Diego: Academic Press. S. 119–128.
38. Morris, Delyth (red.) (2010): *Welsh in the Twenty-First Century*. Cardiff: University of Wales Press.
39. St. meld. nr. 28 (2007-2008) *Samepolitikken*. Arbeids- og inkluderingsdepartementet
<http://www.regjeringen.no/pages/2077889/PDFS/STM200720080028000DDDPDFS.pdf>